

Pr. Dr. Constantin Oprea
Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților

DE LA VITAE PATRUM LA ACTA SANCTORUM. UN CURRICULUM VITAE BOLLANDIST

ABSTRACT: *Anyone who was interested in the knowledge of monasticism that flourished in the first centuries of Christianity could not avoid the great collection of texts gathered by Héribert Rosweyde, published in Utrecht in 1569 and in Antwerp in 1629 under the title *Vitae Patrum*, published in the end of 1615-1616, exactly more than 407 years ago. The present study tries to present to the reader two western hagiographical collections, *Vitae Patrum* and *Acta Sanctorum*, collections absolutely necessary for the oriental space for the sources and secondary literature provided. In addition, the study also focuses on the knowledge of the historical route of the two collections and on the description of their contents.*

Keywords: *Vitae Patrum, Acta Sanctorum, hagiographical collections, Héribert Rosweyde, the Bollandian Society*

Apariția seriei *Vitae Patrum* și conținutul ei

Oricine a fost interesat de cunoașterea monahismului care a înflorit în primele secole ale creștinismului nu a putut evita marea colecție de texte adunate de Héribert Rosweyde, apărută la Utrecht, în anul

1569, și la Anvers, în anul 1629, sub titlul *Vitae Patrum*¹, publicată la sfârșitul anilor 1615-1616, exact acum mai bine de 407 de ani. Acest călugăr iezuit a jucat un rol esențial în dezvoltarea studiilor aghiografice, precum și a literaturii privind viața și spiritualitatea monahală, după cum studiile de specialitate consemnează.

Vasta întreprindere a lui Rosweyde nu se poate rezuma mai bine decât o face părintele Hippolyte Delehaye cu ocazia celui de-al treilea centenar al publicării lucrării:

„Cea mai importantă lucrare a lui Rosweyde, *Vitae Patrum*, a apărut în 1616. Este cu adevărat piatra de temelie a *Acta Sanctorum*. Colecția pe care Rosweyde s-a angajat să o publice este una dintre cele mai considerabile și, de asemenea, una dintre cele mai faimoase, din toată literatura aghiografică. Este epopeea originilor monahismului în Egipt și Siria, una dintre cele mai grandioase și plăcute care există. Un număr mare de manuscrise grecești și latinești conțin fie elemente, fie întreaga colecție.

Din secolul al XIII-lea, *Viețile părinților deșertului* este tradusă în limbajul popular și face o competiție fericită cu cărți mai puțin edificatoare, care apoi au circulat. A fost una dintre primele lucrări reproduse de tipografia Renașterii, iar edițiile s-au înmulțit rapid. Chiar acest succes și această distribuție largă au produs efectele lor obișnuite, incorectitudinea și confuzia și niciuna dintre edițiile existente, care erau destinate doar edificării, nu erau potrivite pentru utilizarea științifică.

A pune textele atât de numeroase și atât de disparate din care s-a format colecția artificială de *Vitae Patrum* la îndemâna savanților și a cititorilor educați era o sarcină grea. Nu l-a speriat pe muncitorul curajos care era Rosweyde. El s-a înconjurat de toate manuscrisele

¹ Titlul complet este *Vitae Patrum. De vita et verbis seniorum libri X. Historiam eremiticam complectentes: auctoribus suis et nitori pristino restituti, ac notationibus illustrati, opera et studio Heriberti Rosweydi Ultraiectini, è Soc. Iesu theologi. Accedit Onomasticon rerum et verborum difficiliorum, cum multiplici indice.*

la care a putut ajunge – citează douăzeci și trei – și a examinat una până la douăzeci de ediții ale lucrării, de la primele incunabule fără data până la ediția din Alcalá de la 1596, care le-a comparat, le-a clasificat și a extras din ele textul care, până de curând, a fost punctul de plecare al cercetării științifice în aceste chestiuni”².

Contribuția lui Rosweyde constă în două puncte esențiale: compilarea unui corpus mare de vieți și cuvinte ale primilor călugări, dar și alcătuirea – mai presus de toate – a unei ediții științifice, ținând cont de metodele filologice ale vremii, a acestor texte. Acest fapt a presupus cercetări ale unor manuscrise și ale unor ediții mai vechi, alcătuirea de introduceri la texte, note și marginalii la comentarii, alcătuirea de indexuri etc.

Rosweyde a mutat literalmente această literatură – adesea considerată secundară –, trecându-le de la condiția de opere evlavioase la cea de obiect al unui elaborat studiu științific filologic, după cum subliniază același Delehay:

„Metodele meticuloase și precise aplicate în zilele noastre la stabilirea textelor nu au fost create pe vremea lui Rosweyde și nu ar trebui să căutăm în ediția sa rezultatele care presupun o lucrare din acest gen.

Dar, în afară de asta, a abordat toate problemele; inteligența sa clară le-a pus și le-a rezolvat în mod clar cu resursele unei erudiții solide, sobre și elegante. Dacă luăm în considerare amploarea și varietatea scrierilor care alcătuiesc colecția, imperfecțiunea instrumentelor de lucru ale vremii, dificultățile de execuție, cu greu vom exagera în calificarea ca bucatar ce lucrează la *Vitae Patrum* pe Rosweyde”³.

² H. DELEHAYE, *L'œuvre des Bollandistes à travers trois siècles: 1615-1915*, Société des Bollandistes, Bruxelles, 1920, pp. 17-18.

³ H. DELEHAYE, *L'œuvre des Bollandistes à travers trois siècles: 1615-1915*, p. 20.

Ce conține această colecție? Cum a compilat Rosweyde toate aceste texte? În primul rând vorbim de *Vitae Patrum* formată din zece cărți, fiecare dintre ele reunind un număr mai mare sau mai mic de texte, mai lungi sau mai puțin lungi, însă toate scrise sau traduse în limba latină:

1. *Colecție de vieți de sfinți*; este vorba de două șiruri de vieți sfinte: șaisprezece vieți de bărbați și unsprezece vieți de femei. Textele alcătuite de Paul l’Ermite și Antoine ocupă în mod natural primele locuri. Textele aghiografice ale Fericitului Ieronim sunt, de asemenea, inserate în această serie;

2. *Istoria monahilor din Egipt*, tradusă în latină de Rufin;

3. Un set de predici atribuite și lui Rufin, publicat sub numele *Verba seniorum*;

4. O compilație de extrase din lucrările lui Sulpice Sévère și ale Sf. Ioan Cassian;

5. O a doua colecție de *Verba seniorum*, tradusă din greacă în latină de diaconul Pelagius și împărțită în optsprezece secțiuni;

6. O a treia colecție de *Verba seniorum*, tradusă din greacă în latină de ipodiaconul Ioan;

7. O a patra colecție de *Verba seniorum*, tradusă din greacă în latină de diaconul Paschase;

8. *The Lausanne History of Pallade*, numit anterior *Paradisul heraclidelor*, deși Rosweyde a revenit la titlul legat de autorul acestei istorii. Traducerea latină se datorează lui Gentien Hervet (1499-1584)⁴, iar vechile traduceri latine – amintite în anexă – sunt respinse;

⁴ Gentien Hervet a fost cărturar, traducător și controversat catolic francez, născut la Olivet, lângă Orléans, în 1499, și mort la Reims pe 12 septembrie 1584. După ce a studiat la Orleans, unde a luat lecții de la Johannes Reuchlin și Erasmus, a plecat la Paris și a fost, pentru un timp, tutore al lui Claude de L’Aubespine. S-a împrietenit cu Thomas Lupset și l-a însoțit în Anglia, unde a slujit unui frate al lui Reginald Pole. L-a însoțit la Roma și pentru ceva timp a făcut parte din casa cardinalului englez. Revenit în Franța, a predat

9. *L'Histoire philothée de Théodore*, tradusă de Gentien Hervet;

10. *The Spiritual Pre de Jean Moschus*, tradusă în latină de Ambrogio Traversari (1386-1439)⁵;

pe scurt la Collège de Guyenne din Bordeaux, apoi s-a întors la Roma, unde a devenit secretar al cardinalului Marcello Cervini (viitorul papa Marcel al II-lea). L-a însoțit la Conciliul de la Trent în 1546 și acolo a ținut un discurs împotriva legitimității căsătoriilor clandestine. A revenit în Franța în 1555, a fost hirotonit preot în 1556, apoi a fost vicar general al episcopului de Noyon Jean al III-lea din Hangest și a participat cu el la Colloque de Poissy. Apoi a fost chemat de cardinalul Lorena și a devenit canonic al Catedralei din Reims în 1562. În acel an a revenit la Conciliul de la Trent în compania cardinalului Lorenei, arhiepiscop de Reims. Apoi a continuat o activitate de polemist împotriva protestanților. A tradus în latină mulți autori greci, în special Părinții Bisericii (Clement din Alexandria, Vasile cel Mare din Cezareea, Grigorie de Nyssa, Ioan Gură de Aur, Teodoret de Cyr), dar și pe Plutarh și, în 1569, tratatul *Adversus mathematicos* din Sextus Empiricus, o traducere care a fost larg distribuită. A jucat un rol important în Conciliul de la Trent pentru colectarea și traducerea documentației (actele consiliilor, colecții de texte de drept canonic, în special colecția comentată a lui Théodore Balsamon, pe care l-a tradus în latină). Pentru noua versiune proiectată a Bibliei, el a adunat *Codex Bezae*. A dat traducerea în franceză a actelor Sinodului de la Trent (*Sfântul și universalul conciliu general de la Trent, semnificat în mod legitim și adunat sub sfinții noștri părinți papii etc.*, Reims, 1564; Rouen, 1583; Paris, 1584). Broșurile sale împotriva protestanților sunt foarte numeroase.

⁵ Ambrogio Traversari (în latină Ambrosius Traversarius, în franceză uneori Ambroise le Camaldule), născut la 19 septembrie 1386 în Portico di Romagna, lângă Forlì, a murit pe 21 octombrie 1439 (în vârstă de 53 de ani) în Florența, este un călugăr italian, prior general al ordinului camaldolez din 1431, teolog, aghiograf și, de asemenea, traducător al multor texte din greacă în latină. El este un sfânt al Bisericii Romano-Catolice, sărbătorit pe 20 noiembrie. În afară de *Hodæporicon*, text foarte important în istoria renascentistă a Italiei, el este autorul a două tratate de teologie, unul despre Euharistie, iar celălalt despre purcederea Duhului Sfânt, punct de poticnire între Bisericile latină și greacă, a mai multor vieți de sfinți și a unei corespondențe importante (organizată în 25 de cărți în ediția Mehus), toate textele scrise în latină. El a tradus din greacă în latină: *Dialoguri despre viața lui Ioan Gură de Aur* de Palladios; *Pre spirituală* a Jean Moschos; *Scara Paradisului* a lui Ioan Scărarul; tratatul *Despre ierarhia cerească* a lui Pseudo-Dionisie

11. *Apendice*, care cuprinde vechile versiuni ale *Istoriei Lausannei* (*Istoria lausiacă*) și o colecție de *Sentences of the Fills*, tradusă de Martin de Braga.

Reținem faptul că acele documente – denumite cărțile IX și X de Rosweyde – nu apar în vechile colecții ale *Vitae Patrum* și, în ciuda editării lor în acest corpus, ele nu sunt, în general, incluse în studiile despre *Vitae Patrum*, care se limitează la primele opt cărți.

După cum a subliniat deja Delehay, edițiile *Vitae Patrum* erau destul de numeroase atunci când Rosweyde s-a angajat să facă o ediție critică. Prin compararea acestor ediții vechi, Rosweyde își stabilește corpusul. Lista poate fi găsită în *Prolegomène XVII* a ediției sale. Această listă nu este, evident, una exhaustivă, dar Rosweyde a observat corect că lucrarea poate fi împărțită în trei grupuri principale.

Primul grup cuprinde următoarele cinci cărți:

1. *Istoria călugărilor*, după Rufin, dar într-o ordine diferită, care a fost dată de Rosweyde. Această tradiție pare a fi cea pe care Eva

Areopagitul; multe omilii ale lui Ioan Gură de Aur; treizeci și nouă de omilii (în versiunea greacă) ale lui Efreim Sirul; tratatul *Despre feciorie* a lui Vasile cel Mare din Cezareea; *Adversus Graecorum errores* de Calecas – manual (care este cunoscut prin traducerea sa); multe alte texte ale Părinților greci, acte ale conciliilor antice, canoane; *Despre viețile omenești și Doctrinile ilustrilor filosofi* de Diogene Laërce (traducere tipărită în 1472, în timp ce originalul grecesc nu a fost tipărit până în 1533). A se vedea mai multe informații la: Cécile CABY, „Culte monastique et fortune humaniste: Ambrogio Traversari, vir illustrer de l'ordre camaldule”, în: *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge*, CVIII (1996), 1, pp. 321-354; William HYLAND, *The Climacteric of Late Medieval Camaldolese Spirituality: Ambrogio Traversari, John-Jerome of Prague, and the linea salutis heremitarum*, în vol. Daniel Ethan BORNSTEIN, David Spencer PETERSON (eds), *Florence and Beyond: Culture, Society and Politics in Renaissance Italy. Essays in honor of John M. Najemy*, în coll. *Essays and Studies*, 15, Centre for Reformation and Renaissance Studies, Victoria University in the University of Toronto, Toronto, 2008.

Schulz-Flügel o desemnează ca grupul ϵ^6 ;

2. *Verba seniorum* de Rufin, dar, din nou, într-o altă ordine, dată de Rosweyde, precum și cu mai multe variante;

3. *The Lausanne History of Palladian*, într-o versiune latină veche;

4. *Seniorum verba* de Pelage;

5. Un set compus de 95 *Verba seniorum*, pe care îl găsim distribuit în celelalte.

Rosweyde enumeră trei ediții ale acestui grup, fără a indica data sau numele editurii. Conform lui Rosweyde, cea mai veche datează dinaintea de 1471. El distinge cele trei ediții: *Incipit praefatio*, *Incipit prologus* și *Prologus in fructuosum*. Cercetarea acestor ediții vechi pe internet ne-a permis să observăm faptul că cea de-a doua ediție a cunoscut cel puțin două versiuni.

Deși nu sunt menționate data sau locul tipăririi, este posibil să fie atribuite – cu o anumită certitudine – următoarelor tipografii: copia Darmstadt, Universitäts – und Landesbibliothek, Inc. IV 135⁷, a fost tipărită, probabil, în jurul anului 1476 de Bartholomäus von Unckel în Köln, iar exemplarul din Köln, Universitäts – und Stadtbibliothek, GB IV 7771⁸, ar fi fost tipărit în jurul anului 1481-1482 de Konrad Winters tot de la Homborch, din Köln.

Unele diferențe – așa cum reiese și din descrierea lui Rosweyde – ne sugerează ideea că niciuna dintre cele două ediții nu a fost cea pe care Rosweyde a avut-o în față. Ceea ce interesează pentru studiul de față este faptul că au legătură directă cu munca de cercetare a lui Rosweyde.

⁶ *Tyrannius Rufinus: Historia Monachorum siue De Vita sanctorum Patrum*, Herausgegeben von Eva Schulz-Flügel/Walter de Gruyter, Berlin/New-York, 1990, pp. 192-193.

⁷ Disponibil la: <http://tudigit.ulb.tu-darmstadt.de/show/inc-iv-135/0001/image> (16 octombrie 2022).

⁸ Disponibil la: <http://www.ub.uni-koeln.de/cdm/compoundobject/collection/inkunabeln/id/110304/> (16 octombrie 2022).

Al doilea grup de ediții conține patru cărți, după cum urmează:

1. *Istoria călugărilor* a lui Rufin, urmată de un set de vieți de bărbați și femei, care corespunde aproximativ cu ceea ce publică Rosweyde (Cartea I)⁹, dar într-o ordine diferită, bărbați și femei, și nu face subiectul următoarelor obiecte ale corpurilor separate;
2. A doua carte oferă succesiv *Verba seniorum* a lui Rufin, Pelagius și John;
3. A treia carte este compusă din extrase din Sulpice Sévère și Sf. Ioan Cassian;
4. Cea de-a patra carte oferă *Verba seniorum* a lui Paschase, urmată de un pamflet intitulat *De laude et effect uirtutum*.

Prima ediție¹⁰ a acestui grup – care a fost modelul pentru celorlalți editori – este aceea pe care o datorăm lui Anton Koburger de la Nürnberg¹¹, care a fost nașul lui Albrecht Dürer și a cărui familie a trăit pe aceeași stradă. Ediția conține un index detaliat, de zece pagini, la începutul cărții. Tipografia va oferi o versiune corectată în 1483¹². Numai acest grup conține primele șapte cărți ale ediției Rosweyde, singura parte care lipsește fiind *Palladian's Lausanne History*. Reținem că una dintre edițiile acestui grup o datorăm lui Georg Meier. A fost tipărită în 1544 în Wittenberg de Peter Seitz și prefătată de Martin Luther.

Al treilea grup conține cinci cărți:

⁹ Disponibil la: https://archive.org/stream/VitaePatrumRosweyde1615/Vitae_patrum_Rosweyde_1615#page/n113/mode/2up (23 octombrie 2022).

¹⁰ Disponibil la: <https://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0004/bsb00044461/images/index.html> (23 octombrie 2022).

¹¹ Anton Koburger a fost un important tipograf, editor și librar german din perioada incunabilelor și unul dintre primii care au recunoscut oportunitățile speciale economice ale acestei ramuri a industriei, conducându-și afacerea ca pe o companie capitalistă. A publicat *Schedelsche Weltchronik*.

¹² Disponibil la: <https://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0004/bsb00044586/images/> (29 octombrie 2022).

1. *Viețile de bărbați și femei; Istoria călugărilor* de Rufin; extrase din Sulpice Sévère și Sf. Ioan Cassian;
2. *Verba seniorum* de Rufin;
3. *The Lausiac History* de Paladie, într-o versiune latină veche;
4. *Seniorum verba* de Pelagiu, apoi pe cele ale lui Jean;
5. *Seniorum verba* de Paschase.

Prin urmare, acest grup preia cele opt cărți care formează *Vitae Patrum* a lui Rosweyde. Este prezentată ca o compilație a primelor două grupuri cu câteva vieți suplimentare, dar fără broșura *De laude et perform virtutum*. Modelul său de bază pare a fi așa-numita ediție Köln¹³, care a fost publicată în 1548 și pe care, probabil, i-o datorăm lui Dirk Loher¹⁴.

Aceste compilații de texte nu sunt opera umaniștilor renascentiști sau a primilor tipografi. Putem găsi destule urme în manuscrisele medievale, chiar și în cele foarte vechi. De exemplu, manuscrisul de la Munchen, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 6393¹⁵, datat la sfârșitul secolului al VIII-lea, care cuprinde *Istoria călugărilor* de Rufin. Urmează trei scrieri aghiografe atribuite Fericitului Ieronim – *Viața lui Hilarion*, *Viața lui Malhu* și *Viața lui Pavel*, precum și *Viața lui Antonie* de Sfântul Atanasie, tradusă de Evagrie Ponticul.

Aceste vieți ale călugărilor reprezintă inima istorică a corpusului *Vitae Patrum* și doar treptat li se adaugă *Verba seniorum*, apoi

¹³ Disponibil la: https://reader.digitale-sammlungen.de//de/fs1/object/display/bsb10150219_00001.html (2 noiembrie 2022).

¹⁴ Dietrich Loher (de asemenea, Dierick Loer, latinizat Theodoricus Loher a Stratis, s-a născut în jurul anului 1495 în Stratum, Brabantul de Nord – d. 26 august 1554 în Würzburg) a fost teolog, călugăr cartuzian, politician bisericesc și editor al scrierilor teologice. Cf. M. VILLER et al. (eds), *Dictionnaire de Spiritualité Ascétique et Mystique doctrine et histoire*, t. IX, Ed. Beauchesne, Paris, ²1995, col. 961-963.

¹⁵ Disponibil la: <https://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0004/bsb00047273/images/index.html> (5 noiembrie 2022).

celelalte relatări biografice sau aghiografice. În cele din urmă, *Vitae Patrum* este un corpus cu contururi indecise. Adică o colecție artificială, dar totuși o verigă esențială în transmiterea textelor din Antichitate și din Evul Mediu târziu.

Majoritatea textelor pe care le conțin au o existență și o tradiție proprie, în afara compilației, indiferent dacă vorbim de *Istoria călugărilor* a lui Rufin, de *Istoria lausiacă* a lui Paladie ori de *Verba seniorum* a lui Pelagiu, care reprezintă, de altfel, doar o versiune latină a colecției sistematice grecești a cunoscutelor *Apophtegmes des Pères*.

Bibliograful se pierde ușor, pe când cercetătorul se străduiește să găsească edițiile unui astfel de text pe care dorește să îl studieze. Cu toate acestea, ar trebui subliniat un element: *Vitae Patrum* formează doar un corp de limbă latină. Prin urmare, versiunile și tradițiile grecești, siriace sau de altă natură nu trebuie considerate părți ale acestui corpus.

Ca atare, s-ar putea considera că versiunea latină a *Istoriei lausiace* a lui Hervet urmează să fie transferată tradiției grecești; numai versiunile traduse anterior în latină ar trebui să apară în corpus. În schimb, seria *Verba seniorum* tradusă de Martin de Braga își găsește locul în corpus. Nu știm dacă există în zilele noastre un cercetător care s-a ambiționat să reediteze cu mari cheltuieli *Vitae Patrum* conform criteriilor moderne de publicare științifică: o viață umană cu siguranță nu ar fi suficientă.

Tendința este mai mult de a reedita fiecare parte a corpusului. Prin urmare, pare de prisos să încerci să păstrezi sub un nume generic un corpus care nu mai trebuie să existe. Cu toate acestea, două elemente ne determină să păstrăm numele; primul este acela că această transmitere a textelor sub forma unui corpus reprezintă un fapt istoric incontestabil și unul dintre motivele pentru care aceste texte au ajuns la noi. Celălalt element este o consecință directă: chiar dacă cercetătorii studiază texte independent unul de celălalt, ei trebuie să

considera că istoria lor face parte, de asemenea, dintr-o transmisie care este uneori cea a unui corpus.

În cele din urmă, credem că am arătat îndestulător faptul că evoluția edițiilor *Vitae Patrum* nu este una liniară și nici realizată pur și simplu prin adăugarea de noi texte până când corpul avea să fie fixat de Rosweyde. Dar trebuie spus că grija manifestată de editorii secolelor al XV-lea – al XVII-lea a fost foarte mare, oferind informații despre sursele manuscriselor. Cu toate acestea, mai este mult de făcut pentru a căuta sursele manuscrite ale acestor editori¹⁶.

Acta Sanctorum – continuitate și dăinuire a *Vitae Patrum*

Povestea despre *Vitae Patrum* nu avea să se încheie cu ediția lui Rosweyde. Nu numai că a dat naștere Societății Bollandiste – după numele lui J. Bollandus –, dar a și susținut reluarea cercetărilor pe care le-a întreprins Rosweyde, după moartea acestuia din urmă, cu succesul pe care îl cunoaștem. Instrumentele de lucru au fost dezvoltate pe scară largă și au ajuns să permită acum aprofundarea cercetării începute de Rosweyde în urmă cu 407 ani.

Ca observație generală, în baza informațiilor descoperite și cercetate, putem spune că *Acta Sanctorum* (*Faptele sfinților*) este un text

¹⁶ Deoarece ni s-a oferit ocazia să ne concentrăm aici asupra vechilor ediții ale *Vitae Patrum*, am dori să subliniem importanța resurselor care au fost puse online de mai multe biblioteci, în special în Germania: *Münchener Digitalisierungszentrum* (MDZ), care depinde de *Bayerischen Staatsbibliothek* din München; *Digitale Sammlungen a Universitäts- und Landesbibliothek* în Darmstadt; *Digitale Sammlung Inkunabeln und Blockbücher a Universitäts- und Stadtbibliothek* din Köln. De asemenea, ar trebui să menționăm *Datenbank Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, produs de *Staatsbibliothek zu Berlin*, ce oferă acces la fișierele bibliotecii care conțin incunabile și ediții vechi. Conține informații complete despre aceste lucrări, precum și, pe cât posibil, menționarea copiilor indexate în alte biblioteci.

enciclopedic, alcătuit din 68 de volume de documente *in folio*, în care se prezintă – și sunt studiate – viețile sfinților creștini. În esență, avem de-a face cu o aghiografie critică, organizată în funcție de ziua sărbătorii fiecărui sfânt¹⁷.

¹⁷ *Calendarul sfinților* este metoda tradițională creștină de organizare a unui an liturgic prin asocierea fiecărei zile cu unul sau mai mulți sfinți și care se referă la ziua ca *ziua de sărbătoare* sau *sărbătoarea* sfântului. Cuvântul „sărbătoare” în acest context nu înseamnă „o masă mare, de obicei festivă”, ci „o sărbătoare religioasă anuală, o zi dedicată unui anumit sfânt”, conform definițiilor din majoritatea dicționarelor de specialitate. Pe măsură ce numărul sfinților recunoscuți a crescut în timpul Antichității târzii și în prima jumătate a Evului Mediu, în cele din urmă fiecare zi a anului avea cel puțin un sfânt care era comemorat la acea dată. Pentru a face față acestei creșteri, unii sfinți au fost mutați în zile alternative, în anumite tradiții, sau complet eliminați, cu rezultatul că unii sfinți au zile de sărbătoare diferite în calendare diferite. De exemplu, Sfintele Perpetua și Felicitas au murit la 7 martie, dar această dată a fost atribuită mai târziu Sf. Toma de Aquino, permițându-le doar o comemorare, conform *Calendarul tridentin*, așa că în 1908 au fost mutate cu o zi mai devreme. Când reforma calendarului catolic din 1969 l-a mutat pe Sf. Toma de Aquino la 28 ianuarie, acestea au fost mutate înapoi la 7 martie, conform *Calendarul general roman*. Se poate spune că sunt sărbătorite în ambele zile. Calendarele romano-catolice ale sfinților, în diferitele lor forme, care enumeră acei sfinți sărbătoriți în întreaga Biserică, conțin doar o selecție a sfinților pentru fiecare dintre zilele sale. O listă completă se găsește în martirologia romană, iar unii dintre sfinții de acolo pot fi sărbătoriți local. Cele mai vechi zile de sărbătoare ale sfinților au fost cele ale martirilor, venerate ca arătând pentru Hristos cea mai mare formă de iubire, în conformitate cu învățătura: „Dragostea mai mare nu are nimeni decât aceasta, că cineva își dă viața pentru prietenii săi”. Se spune că Sf. Martin de Tours este primul sau cel puțin unul dintre primii non-martiri venerați ca sfinți. Titlul de *mărturisitor* a fost folosit pentru sfinți care își mărturisiseră credința în Hristos prin viața lor mai degrabă decât prin moartea lor. Martirii sunt considerați oamenii care mor în slujba Domnului, iar mărturisitorii sunt oameni care mor în mod natural. O gamă mai largă de titluri a fost folosită mai târziu, cum ar fi: apostol, dascăl sau învățător al Bisericii, episcop, păstor duhovnicesc, călugăr sau monah, preot, cititor, apostol, precum și titluri legate de starea de feciorie și de trăire și mărturisire a credinței. *Misalul tridentin* conține zile închinare cinstirii Preasfintei Fecioare Maria. Papa Pius al XII-lea a adăugat o formulă

Proiectul a fost conceput și început de iezuitul Heribert Rosweyde. După moartea sa în 1629, savantul iezuit Jean Bolland a continuat lucrarea, care a fost terminată treptat de-a lungul secolelor de către călugării bollandiști, care au continuat să editeze și să publice *Acta Sanctorum*¹⁸. Bollandiștii au elaborat și lucrat la acest proiect, mai întâi la Anvers și apoi la Bruxelles. *Acta Sanctorum* a început cu două volume dedicate sfinților din luna ianuarie, acestea fiind publicate în anul 1643.

De la 1643-1794, 53 volume în *folio* de *Acta Sanctorum* au fost publicate, acoperind prezentarea sfinților pe lunile ianuarie-octombrie – mai precis de la 1 ianuarie până la 14 octombrie – de Ordinul

comună pentru cinstirea unor papi. În 1962, *Liturghierul roman* a lui papa Ioan al XXIII-lea a omis pomenirea comună a apostolilor, atribuind-o însă pentru fiecare zi de sărbătoare a unui apostol.

Actualul *Missal roman* are formule comune pentru Preasfânta Fecioară Maria, mucenici (cu formule speciale pentru martiri, misionari și fecioare mărturisitoare), păstori duhovnicești (subdivizați în episcopi, pastori generici, fondatori de biserici și misionari), doctori și învățători ai Bisericii, fecioare și persoane cu viață sfântă (cu formule speciale pentru stareți, călugări, călugărițe, religioși, cei menționați pentru lucrări de îndurare, educatoare și [generic] sfinte pentru femei). Acest sistem calendaristic, atunci când este combinat cu sărbători majore ale Bisericii și sărbători mobile și imobile, construiește un mod foarte uman și personalizat, dar adesea localizat, de organizare a anului și de identificare a datelor. Unii creștini continuă tradiția datării în zilele sfinților: lucrările lor pot apărea datate ca Sărbătoarea Sfântului Martin. Poeți – precum John Keats – comemorează importanța *Evei Sfinte Agnes*. Pe măsură ce diferite jurisdicții creștine s-au despărțit teologic, au început să se dezvolte diferite liste de sfinți. Acest lucru s-a întâmplat deoarece același individ poate fi considerat diferit de o singură Biserică; se poate întâmpla ca sfântul unei Biserici să fie considerat de o altă Biserică a fi eretic sau schismatic, ca în cazul lui Nestorie, al papei Dioscor I al Alexandriei sau al arhiepiscopului Flavian al Constantinopolului. A se vedea explicații multiple la: Frank C. SEN, *Introduction to the Christian Liturgy*, Fortress Press, 2012, pp. 103-127.

¹⁸ M.D. KNOWLES, „Presidential address: Great historical enterprises I. The Bollandists”, în: *Transactions of the Royal Historical Society*, VIII (1958), pp. 147-148.

iezuitorilor, adică atât au putut publica până în momentul în care au fost suprimați de guvernatorul habsburgic al Țărilor de Jos, în 1788. Lucrările aveau să continue însă prin lucrarea celor care s-au mutat la abația din Tongerlo. După crearea Regatului Belgiei, călugărilor bollandiști li s-a permis să se regrupeze; astfel ei vor lucra la Biblioteca Regală a Belgiei din Bruxelles. Lucrarea principală s-a încheiat cu Propileul până în decembrie, publicat în 1940.

În plus față de cantitatea extraordinară de material biografic, cercetată pe larg, *Acta Sanctorum* a deschis un nou drum în utilizarea criticii istorice, după cum vom sublinia în cele ce urmează. *Acta Sanctorum* este construită sub forma unei serii de trei sute șazeci și cinci de volume, care corespund datelor din calendar; fiecare parte din volum împărțită într-o serie de monografii dedicate sfinților cinstiți în ziua respectivă.

La începutul activității lor¹⁹, adică a călugărilor bollandiști, publicarea a fost amânată până când a fost finalizată fiecare zi din lună; din

¹⁹ O istorie completă despre *Acta Sanctorum*, a se vedea la: R. GODDING, B. JOASSART, X. LEQUEUX, Fr. DE VRIENDT, *De Rosweyde aux Acta Sanctorum. La recherche hagiographique des Bollandistes à travers quatre siècles. Actes du Colloque international (Bruxelles, 5 oct. 2007)*, în coll. *Subsidia hagiographica*, vol. 88, Société des Bollandistes, 2009, XVIII-358p. (+ 8 pl.). Originile *Acta Sanctorum*, a căror publicare a fost începută de Jean Bolland în 1643, se întorc la o mică lucrare modestă, de mai puțin de o sută de pagini, a lui Heribert Rosweyde: în *Fasti Sanctorum quorum Vitae in Belgicis bibliothecis manuscriptae* (Anvers 1607). Călugărul iezuit a prezentat în detaliu proiectul său pentru o colecție de *Vitae* în 18 volume care ar fi editată strict pe baza manuscriselor. Pentru a sărbători 400 de ani de la apariția operei, un colochiu internațional a fost organizat la Bruxelles în octombrie 2007. Cartea lui Rosweyde și *Acta Sanctorum* fac obiectul lucrărilor prezentate care examinează, la rândul lor: publicarea primelor colecții de *Vitae* în secolul al XVI-lea, originalitatea și capriciilor cercetărilor lui Rosweyde, lista celor 1300 de sfinți care formează elementul esențial al *Fasti sanctorum*, manuscrisele folosite de J. Bolland și succesorii săi, ilustrațiile incluse în intrările din *Acta sanctorum*, dispersia bibliotecii *Muzeului bollandianum* la sfârșitul secolului al XVIII-lea și renașterea operei bolandistilor în secolele al XIX-lea – al XX-lea.

acest motiv, viețile sfinților din lunile ianuarie, februarie, martie și aprilie au fost publicate într-o formă completă. Începând cu luna mai, editorii nu au mai amânat nicidecum data de trimitere la tipărit, până ce s-a ajuns la sfârșitul lunii²⁰.

Pentru fiecare zi din an călugării bollandiști trebuiau să execute o lucrare preliminară împărțită în două; mai întâi se preocupau să întocmească listele de sfinți și apoi acordau prioritate întocmirii planului pentru respectivele monografii sau comentarii. Întrucât fiecare sfânt din lumea creștină avea dreptul de a ocupa un loc în acest compendiu, era necesar să se determine – în cazul fiecărei date – ce sfinți erau cinstiți de Biserica universală, de anumite Biserici locale sau confesiuni creștine, precum și de comunitățile religioase locale. Această activitate implica realizarea unor fragmente, în ordinea zilelor, așa cum era prezentată în martirologii, calendare, cronici,

Multe documente nepublicate până acum, precum și indici impunători contribuie la transformarea acestui volum într-un complement indispensabil *Acta Sanctorum* și un martor inovator al istoriei învățării.

²⁰ După primirea entuziastă a celor două volume din ianuarie, Bolland și Henskens au început să pregătească luna februarie, care a apărut în trei volume în 1658; au urmat lunile martie (1668) și aprilie (1675), fiecare în trei volume. Publicația lunii mai, în șapte volume plus un volum special, dedicat cronologiei papilor (1680-88), reflectă o creștere imensă a materialelor publicate. Principalul motiv pentru aceasta a fost o călătorie de doi ani și jumătate la Roma, prin Germania, Italia și Franța, întreprinsă de Henskens și de un nou colaborator, Daniel Van Papenbroek. Între iulie 1660 și decembrie 1662 cei doi iezuiți au vizitat mănăstiri, abații, catedrale și castele, au explorat bibliotecile lor, au examinat manuscrisele lor aghiografice și au copiat nenumărate texte grecești și latine, care au completat colecția lui Rosweyde din Anvers. Din acel moment *călătoriile literare* vor deveni tradiționale nu numai pentru succesorii lui J. Bolland, ci și pentru alte grupuri dedicate erudiției, cum ar fi călugării benedictini mauriști. Dacă astfel de călătorii au făcut posibilă colectarea la întâmplare a numeroase texte, dintre care unele vor fi publicate mai târziu, la peste un secol, pregătirea unui volum al *Acta Sanctorum* a dezvăluit adesea lipsa unor documente specifice, pe care aghiografii viitori au încercat să le obțină, scriind cărturarilor locali. A fost astfel schimbată o corespondență uriașă între Anvers și cercetătorii din toată Europa.

menologii întocmite de diferite ordine religioase și, în general, din fiecare colecție aghiografică.

După ce listele erau întocmite în această manieră, apăreau probleme stânjenitoare legate de faptul că unii sfinți aveau aceleași nume, dar apăreau la date diferite sau de faptul că uneori diversele martirologii nu erau în acord între ele. Mai mult, anumite nume nu figurau la nicio dată printre sfinți, ceea ce aduce un plus de dificultate. În acest caz este foarte interesant a se vedea dacă vreunii dintre compilatorii martirologiilor sau dintre copiiști nu au făcut greșeli; se identificau, nu de puține ori, erori grave, fiind incluse personaje care nu au făcut niciodată obiectul unui cult²¹.

Uneori au fost identificate și diferite amestecări între necroloage și calendare, fapt care a creat aceste confuzii; mulți dintre cei „plecați dintre noi” au fost considerați ca fiind din aceeași categorie cu sfinții. În astfel de enumerări au putut fi identificate chiar și nume ale unor consuli din respectivii ani, care au fost amestecate cu cele ale martirilor; au fost întâlnite și rubrici topografice deformate, care au luat locul unui grup pe care l-au înlocuit, precum și alte diferite situații.

În rest, era limpede faptul că niște cronicari dornici de a împlini unele lucruri s-au mulțumit a fi ecouri ale unei pretenții nejustificate; unii chiar nu au ezitat să-și acorde titlul de sfânt, fapt ce nu îi îndreptățește nicidecum. Într-un cuvânt, putem spune că singura grijă – mai bine zis, grija dominantă – a celor care au lucrat la

²¹ A se vedea *in extenso* despre aceste aspecte la: B. JOASSART, *Éditer les martyrologes. Henri Quentin et les Bollandistes. Correspondance*, în coll. *Tabularium hagiographicum*, 5, 2009, 240 pp. Scrisorile editate în acest volum – peste 160 – fac posibilă urmărirea procesului lent care a culminat cu publicarea ediției critice a *Martyrologium hieronymianum* de Henri Quentin și Hippolyte Delehaye în 1931. De asemenea, dezvăluie numeroase schimburi de opinii ale celor doi cărturari cu privire la multe alte subiecte: ediția *Martyrologium romanum* din 1922, activitățile Secțiunii istorice a Congregației Riturilor creată în 1930 etc., într-un moment care era încă foarte marcat de consecințele crizei moderniste.

volumele seriei *Acta Sanctorum* a fost de a elimina toate aceste elemente intruse sau deformatoare.

Prin urmare, era necesar să se facă o examinare amănunțită a datelor și să se fixeze listele de sfinți ale căror fapte, vieți și activități trebuiau să fie studiate/cercetate. Dacă în timpul activității de comparare s-ar fi întâmplat ca unul dintre sfinți să fie menționați la date diferite, atunci era necesar să se aleagă data cea mai des întâlnită în actele de comemorare bisericească sau pe cea care se impunea cu prioritate²².

J. Bolland a înțeles că nu este suficient să se mulțumească cu a alege data sau datele care ar părea să fie cele reale; pentru o lucrare științifică era indispensabil să se indice procedura metodei critice în alegerea acestor date și ce s-a avut în vedere atunci când s-a decis eliminarea unora dintre elementele considerate inutile. Mijloacele utilizate în acest sens constau în punerea la punct a unor liste duble înainte de fiecare zi. Spre exemplu, prima listă era intitulată *Sancti qui pridie nonas ianuarius calendar*; aceștia erau sfinții ale căror fapte urmau a fi prezentate.

A doua listă se numea *Praetermissi aut in alias dies relati*; aici criticul examina datele din martirologii și din celelalte surse analoge, care nu erau utilizate în lista precedentă, și se discutau motivele pentru care s-a optat pentru acceptarea sau respingerea anumitor nume sau de ce se lua hotărârea de a exclude pur și simplu unii sfinți – se prezentau motivele pentru care se hotăra transferul într-o altă zi din calendar²³. Această parte din *Acta Sanctorum* nu trebuie să fie

²² Cf. Iosepho VIZZINI et al. (eds), *Bibliotheca Sanctorum* [Biblioteca sfinților], 13 vol., 1961-1969; Jules BAUDOT, Paul ANTIN și Jacques DUBOIS (eds), *Vies des saints et des bienheureux par les reverends pères bénédictins de Paris* [Viațele sfinților și ale binecuvântaților de către reverenții preoți benedictini din Paris], 13 vol., 1935-1959; André MANDOUZE, André VAUCHEZ et al. (eds), *Histoire des saints et de la sainteté chrétienne* [Istoria sfinților creștini și a sfințeniei], 11 vol., Paris, 1986-1988.

²³ Cf. Jean BOLLAND et al. (eds), *Acta Sanctorum quotquot toto orbe coluntur*, Antwerp/Bruxelles, 1643-prezent; [I ianuarie – septembrie V], Veneția,

neglijată. Este extrem de important – și se poate observa încă de la primele volume – să fie dezvoltată această prezentare critică, precum și motivele pe care se fundamenta, în mod constant.

O mare parte din lucrarea de cercetare era condensată în aceste succinte note, care, adesea mai bine decât disertațiile obișnuite, aveau darul de a clarifica textele necunoscute din martirologii. Mai mult, prezentau și motivele care determinau corectarea erorilor istorice, unele îndelung transmise, fără a se fi apelat la o minimă comparare critică. De asemenea, în această din urmă listă se făcea referire, în câteva cuvinte, la sărbători și comemorări care nu erau incluse în seria colecției *Acta Sanctorum*.

Să nu uităm că existența – de fapt, consemnarea și prezentarea ca un fel de aparat critic – unor astfel de observații era utilă, deoarece ele înlesneau observarea modului în care se desfășurau sărbătorile. Mai mult, în astfel de liste se mai găseau consemnate și diferite date de interes pentru istoricul bisericesc, pentru liturgist sau pentru cercetătorul interesat de evoluția spiritualității creștine legate de modul în care se ornau altarele, se organizau diferitele pelerinaje sau se comemorau primirea sau sosirea, care constituiau momente memorabile, a moaștelor²⁴.

Din punct de vedere practic, lista a reprezentat punerea la punct a unui sistem ingenios, care a înlăturat destule și suficiente erori; în unele situații s-a ajuns chiar și la amânarea publicării unui volum, ceea ce nu a afectat planul întregii activități. A fost posibil, spre exemplu, ca – la momentul în care trebuia să fie încheiată elaborarea vieții unui sfânt – documentele necesare să nu fi fost disponibile. Prin urmare, se putea trece la menționarea acestui caz în lista de *praetermissi*; mai târziu, după lămurirea datelor îndoielnice, numele (viața) sfântului era propus spre publicare. Atunci când activitatea

³1734-1770; [I ianuarie – octombrie X], Veneția, ³1863-1869.

²⁴ H. DELEHAYE, *L'œuvre des Bollandistes à travers trois siècles: 1615-1915*, pp. 17-18.

de eliminare a fost finalizată, s-a ivit necesitatea de a se cerceta materialele care constituiau documentația pentru fiecare dintre sfinții care au fost păstrați²⁵.

Aceste cazuri s-au constituit două tipuri de aspecte: un set era constituit din ceea ce făcea referire la istoria sfântului, precum pătimirile sale și biografia; într-un cuvânt, la faptele (*facta*) acestuia, iar celălalt set este cel în care se făcea referire la viața oferită în cazul fiecărui sfânt, prin cinstirea creștină, generație după generație. Aceste aspecte erau grupate sub titlul pe care îl poartă ceea ce am denumi *gloria postuma*²⁶. Astfel, a început un comentariu complet pentru faptele sfinților: texte, prefețe și explicații.

²⁵ A se vedea și: R. AIGRAIN, *L'hagiographie. Ses sources – Ses méthodes – Son histoire* [Reproduction inchangée de l'édition original de 1953. Avec un Complément bibliographique par Robert Godding], în coll. *Subsidia hagiographica*, 88, Société des Bollandistes, 2000, 539 pp. Structura cărții este triplă: începând cu o tipologie a surselor (nu doar viețile sfinților, ci și calendare, martirologii etc.), continuă cu o expunere a metodei, așa cum a fost dezvoltată de bollandistul H. Delehaye, și se încheie cu o istorie concisă a genului „aghiografie” de la *Faptele martirilor* până în prezent – un adevărat tur de forță, fără niciun echivalent în altă parte. A fost adăugat un important supliment bibliografic (100 de pagini), conectând astfel manualul lui Aigrain cu cercetările de astăzi.

²⁶ În aceste colecții ordinea este istorică – *viețile* sau *patimile* (pătimirile) sfinților – pe care le includ; mai târziu apar colecții cu un caracter artificial, în care *patimile* și biografiile sfinților se succed în funcție de datele calendarului. În Occident aceste colecții sunt cunoscute sub numele de *pasionari* sau *legendari*. În decursul timpului fiecare regiune a ajuns să aibă propria ei colecție; *Legendarul roman* constituie baza comună a tuturor, iar părțile speciale sunt determinate de *cultul* local. Legendele sunt, de obicei, alcătuite din biografii și pătimiri, rezultând volume de dimensiuni relativ mari. Începând cu secolul al XIII-lea apar colecții de o dimensiune mai convenabilă, care conțin materia legendelor într-o formă condensată. Dintre acestea, fără îndoială, cea mai faimoasă este, cum am mai amintit în lucrarea de cercetare dedicată vieții călugărilor bollandiști, *Legenda aurea* a dominicanului Jacobus de Voragine. Aceasta are la bază manuscrise care au circulat din abundență până în momentul în care exemplarele au început să fie multiplicare prin tipărire.

Cel mai simplu caz a fost determinat de elaborarea unui singur text, dar asemenea situații au fost departe de a constitui un fapt obișnuit. Mulți sfinți au fost slăviți de mai mult de un biograf și, adesea, aceeași biografie trecea prin mâinile mai multor ediții. Astfel, s-a pus problema – delicată – dacă toate textele ar trebui publicate sau ar trebui să li se facă o selecție critică.

Nu a fost posibilă prezentarea niciunei ezitări atunci când a fost vorba de o chestiune legată de istorisiri independente, dar au fost consemnate și cazuri complicate, în care a fost mai mult decât dificil să se facă distincție între faptul că există îndoieli cu privire la mărturiile oferite din partea martorilor, separate, sau dacă avem în vedere mărturiile identice, repetate cu alte cuvinte sau în cuvinte diferite.

Au apărut cazuri în care se pare că a fost indicat în mod clar un sfânt în documente, care la început păreau să se prezinte ca variate, deși provenea, de fapt, din aceeași sursă. În astfel de exemple, vina pentru prezentarea în variante prolixе, pentru că nu putea fi evitată, impunea o mai atentă analiză; cu toate acestea, o asemenea critică nu putea să înlocuiască textul original²⁷. Odată apărută o astfel de pro-

În plus, lucrarea a fost tradusă în Evul Mediu în mai multe limbi moderne. Într-adevăr, trebuie remarcat faptul că un număr mare de vieți ale sfinților și colecțiile aghiografice în limbile populare, care sunt acum de interes principal pentru cei care studiază domeniul vast al filologiei, pot fi comparate cu originalele latine. Importanța acestui corp de literatură poate fi estimată printr-o examinare, de exemplu, pentru franceză, a memoriilor lui M. Paul MEYER, „Notice sur un légendier français classé selon l'ordre de l'année liturgique” (Paris, 1898), „Notice sur trois légendiers français attribués à Jean Belet” (Paris, 1889) și „Légendes hagiographiques en français” [în: *Histoire littéraire de la France*, XXXIII (1906), pp. 328-459]. Pentru germană putem menționa pe F. WILHELM, *Deutsche Legenden und Legendare*, Leipzig, 1907.

²⁷ A se vedea și: B. JOASSART, *Monseigneur Duchesne et les Bollandistes. Correspondance. Présentation, édition et commentaire*, în coll. *Tabularium hagiographicum*, 1, 2015, p. 252. Un specialist în Antichitatea creștină, director al École Française de Rome, Mons. Louis DUCHESNE (1843-1922), a cărui *Histoire ancienne de l'Église* a fost plasată pe *Index* în 1912, a fost o figură

blemă, soluțiile căutate au fost diferite, potrivit perioadei și punctului special de vedere acceptat de aghiografi.

Judecate strict din punct de vedere istoric, se puteau justifica cu ușurință multe reprimări în astfel de cazuri, dar interesele literare, la rândul lor, solicitau multiplicarea textelor. Iată de ce nu se poate nega faptul că, volumele din *Acta Sanctorum* – în care s-a utilizat acest principiu foarte des –, sunt cele care acum oferă cel mai mare ajutor. Aceasta a fost dintotdeauna practica metodologică a lui J. Bolland și Henschenius, iar bollandistul Papebroch avea să urmeze aceeași cale. După aceștia a început să se impună o tendință exclusiv istorică, în detrimentul așteptării din partea cititorilor, al căror număr creștea în mod constant. Așadar se înregistrează un fenomen care era în contrast cu progresul făcut de studiul istoriei literare²⁸.

Alte îndoieli au apărut în legătură cu ceea ce presupune constituirea faptelor unui sfânt, în acest caz fiind vorba de multe influențe apocrife. Unele dintre acestea fuseseră atât de contaminate de influențele apocrife, încât se prezentau ca exemple evidente, în care predomina absurditatea; în astfel de cazuri ar fi fost inutil a se mai căuta elemente de istoricitate. Ca atare, nu ar fi avut niciun sens publicarea acestora, întrucât nu ar fi adus niciun fel de cinste sfinților și nici nu ar fi fost de folos cititorilor. În plus, ar fi creat, cu siguranță, un scandal, în cazul în care aceste documente ar fi apărut ca fiind faptele sfinților.

majoră în criza modernistă. De la începutul carierei sale, el a menținut relații regulate cu bollandiștii, cel mai intens cu Charles De Smedt, Hippolyte Delehay, François Van Ortroy și Alfred Poncelet. Cele 122 de scrisori editate în acest volum oferă o imagine completă a dialogului dintre francezi și aghiografi belgieni în preocuparea lor comună de a aplica principiile criticii istorice moderne disciplinei lor. În același timp, ei aduc o analiză considerabilă asupra unei perioade care a fost una deosebit de dificilă pentru mulți cărturari catolici.

²⁸ A se vedea și: Robert LECHAT, „Les Acta Sanctorum des Bollandistes”, în: *The Catholic Historical Review*, VI (1920), 3, pp. 334-342 [disponibil la: <http://www.jstor.com/stable/25011702> (23 martie 2023)].

La acea perioadă, scrupulele de acest tip, manifestate de cei ce se ocupau cu cercetarea vieții sfinților, au fost luate în considerare, iar papa Alexandru al VII-lea i-a făcut reproșuri lui Allatius pentru comportamentul disprețuitor față de călugării bollandiști, mai ales după ce aceștia din urmă au făcut apel pentru a li se permite să copie tot ce ținea de viața fiecărui sfânt, fără deosebire, ceea ce ar fi însemnat să riște introducerea a multe ficțiuni în *Acta Sanctorum*²⁹.

Pe de altă parte, călugării bollandiști considerau că prin excluderea unui material, de altfel destul de bogat reprezentat în aghiografie, ar fi dat o impresie falsă în ceea ce privește valoarea unor astfel de documente literare. Din acest motiv, au permis – încă de la început – să nu fie incluse în seria faptelor cele ce s-au considerat a fi apocrife; s-a mers până la a considera unele cazuri *insulse fabulosa*.

Bollandiștii au fost, fără îndoială, învinovați pentru această decizie, întrucât îi vedem uneori ezitând în privința unor anumite documente ce par a pune în dificultate simțul practic. De exemplu, Papebroch a copiat în Florența *Faptele Sfântului Meletie și a însoțitorilor acestuia*. Atunci când au ajuns la data de 24 mai, data sărbătorii, bollandiștii nu s-au aventurat să îi pună faptele în cadrul prezentării sfinților din acea zi. Motivul? După mărturisirea exprimată, ar fi fost din teamă să nu ofenseze frații mai fără putere și, după o lungă dezbateră, au hotărât să le trimită [este vorba de faptele sfântului amintit – *n.n.*] în anexă³⁰.

Această decizie a fost luată, fără îndoială, la sfatului părintelui Papebroch, care era de părere că nimic din ce ar putea să îndrume

²⁹ Pentru obiecțiile făcute de către Bellarmin cu privire la proiectul lui Rosweyde poate fi amintit Capitolul I. Cardinalul erudit a afirmat că i se părea că multe texte aghiografice aveau mai degrabă rolul de a transforma religia în ridicol decât de a edifica cititorii.

³⁰ *Acta Sanctorum*, Maii, vol. V, p. 436, citat de: Thomas J. HEFFERNAN, *Sacred Biography: Saints and Their Biographers in the Middle Ages*, Oxford University Press, Oxford, 1992, p. 76.

cititorul nu ar trebui să fie omis. Înțelepciunea acestui sfat avea să se demonstreze și în alte cazuri. Din păcate, *Faptele Sfântului Meletius*, deși ar fi o rușine pentru aghiografie și nu prezintă niciun grad de credibilitate, putem spune că sunt, de fapt, singurele amintiri care au fost consemnate și pe care s-a fundamentat cultul martirilor din Tavium în Galatia³¹.

După Papebroch, editorii au eșuat adesea atunci când au căutat să păstreze principiile criticii raționale. Cu toate acestea, în mod fericit, nu a fost întreținută o stare de neliniște în ceea ce privește acceptarea cu strictețe amplificată a celor consemnate în documente. Ceea ce s-a impus însă permanent a fost dorința, uneori chiar exclusivă, de a se da întâietate chestiunii istorice³². În această manieră, multe documente de un real interes au fost șterse; spre exemplu *Faptele lui Eusignius*, sărbătorit pe 5 august, *Faptele lui Checla* și *Cărțile Sfântului Vasile al Seleuciei*, sărbătorit pe 24 septembrie.

În principal, acest lucru a reprezentat o tendință periculoasă. Editorii au fost forțați să publice anumite fapte al căror ton general nu provoca nicio suspiciune reală, dar a căror acuratețe istorică nu era mai evidentă decât cea a celor mai multe compuneri cu un ton legendar. Or, a include un text sau a exclude un altul ar fi însemnat să expună cititorul la riscul de a fraudă sentimente reale creștine, atribuind un crezământ comparațiilor închipuite care nu meritau sub nicio formă vreoaică considerație.

Norma stipulată de către Papebroch a fost nu doar mult mai bună, ci și ziditoare sufletește. Apoi, să nu uităm că a stopat continuarea unei confuzii care se explică și prin aceea că o gândire necritică nu

³¹ A fost tratat acest subiect într-o lucrare cu privire la *Martirii din Tavium*, a cărei publicare a fost amânată de împrejurări.

³² Aurelio PALMIERI, „The Bollandists”, în: *The Catholic Historical Review*, IX (1923), 3, pp. 341-357 [disponibil la: <http://www.jstor.com/stable/25011702> (23 martie 2022)].

face distincție între texte. Or, o astfel de gândire necritică nu poate fundamenta acel respect ce merita să fie acordat vieții oricărui sfânt.

O altă metodă de selecție a fost utilizată în cazul sfinților moderni³³. În teorie, aceștia ar putea pretinde să se bucure de același tratament de care s-au bucurat sfinții mai vechi. Cu toate acestea, o normă care a fost acceptată a fost aceea de a păstra, în proporții corecte, comentariile care ar fi depășit anumite limite cu privire la numărul mare și vast al documentelor în cauză. Această restricție se justifică *eo ipso*. Faptele sfinților moderni se pot accesa cu ușurință și se pot găsi, în mare parte, în cărțile care se află la îndemâna tuturor și nici nu provoacă aceleași dificultăți, precum cronicile din Antichitatea creștină sau din Evul Mediu.

Faptul că un loc privilegiat a fost acordat unor sfinți ca Aloysius și Ignățiu se poate înțelege și admite cu ușurință, dar este imposibil să se aplice același standard sfinților canonizați recent în formula cuvenită și al căror cult a fost stabilit aproape sub ochii noștri. În cele mai multe dintre istorisirii nu a fost tratată aghiografia modernă, iar textele care sunt menționate se pot regăsi în manuscrisele vechi. În publicarea textelor, bollandiștii de la începuturi au urmat metoda vremii lor, fiind – de regulă – obligați să facă acest lucru din cauza

³³ Aspecte lămuritoare și o analiză pertinentă despre această problematică, a se vedea la: Philippe GUIGON, *Querelles autour de l'hagiographie bretonne à la fin du XIXe siècle. Dom François Plaine et les Bollandistes. Correspondance*, în coll. *Tabularium hagiographicum*, vol. 8, 2015, 128 p.; Dom François PLAINE (1833-1900), specialist în aghiografia Bretaniei, a corespondat cu bollandiștii Victor De Buck, fratele său Remi, Charles De Smedt și Albert Poncelet între 1871 și 1893. După o ședere la Bruxelles a avut un rol în începuturile *Analecta Bollandiana* (1882-1889). De Smedt a pus capăt colaborării din cauza divergențelor metodologice și conceptuale ireconciliabile. Plaine, care fusese școlarizat în apologetica tradițională la Solesmes, nu putea înțelege spiritul critic promovat în buletinul de publicații aghiografice sub influența lui Poncelet din 1891. Virulența schimburilor lor prefigurează, în anumite privințe, criza modernistă care a dus la supravegherea Buletinul Romei până în 1920.

dispersiei manuscriselor, dar și a dificultății de procurare. Întrucât era imposibil să se obțină toate manuscrisele unei lucrări, în cele mai multe cazuri bollandiștii s-au limitat la procurarea celor care le erau mai la îndemână. Cele mai bune dintre acestea au fost luate ca text de bază și au fost corectate prin compararea cu altele sau printr-o abordare interdisciplinară. Imposibilitatea de a aduna și de a avea la dispoziție copiile tuturor manuscriselor unui anumit document, pentru a le putea cerceta și clasifica, a determinat recunoașterea că o abordare critică a aghiografiei nu se poate admite ca fiind realizabilă decât în niște condiții speciale.

În primul rând, este condiționată de posibilitatea de a avea acces la documentele aghiografice care ne-au fost transmise sau de identificarea lor până la momentul cercetării. Copiile acestor documente au foarte numeroase, însă relațiile dintre ele au fost întotdeauna dificil de stabilit. De fapt, se poate spune că sunt mai mult copii revizuite decât simple transcrieri. Știința criticii textelor era la începuturi – în acea vreme în care au început cercetarea bollandiștii; începuturile acestei critici a textului a fost pusă de Lorenzo Valla (1407-1457) și Erasmus (1466-1536), dar aceasta nu înseamnă că s-a impus dintru început, ci în mod progresiv, fapt în care contribuția bollandiștilor are un rol decisiv.

Însă nu au lipsit și acele momente de cumpănă care amenințau să subrezească acest demers de impunere a criticii textului. De aceea, important întotdeauna a fost ca – atunci când existau probleme – să se caute o rezolvare reală a acestora. Chiar și în zilele noastre, după tot progresul care a fost făcut, pare de nerezolvat unele aspect legate de critica textului, dar nu am fi ajuns la acest înalt nivel fără contribuția hotărâtoare a bollandiștilor; am în vedere în primul rând textele aghiografice. S-au făcut unele eforturi experimentale atunci când s-a recurs la a se compara un set de manuscrise, cu scopul de a stabili emergența unui text și cum se oglindește aceasta în domeniul aghiografic. Punctual, acest aspect înseamnă să poți alege dintr-o

amestecătură de texte varianta originală; practic la asta se reduce întregul proces al comparării.

De regulă, editorii respectau ceea ce era la acea vreme cel mai înțelept și real discurs – și poate fi încă în zilele noastre – în cazul atâtor variante de pătimiri ale martirilor. Acesta viza critica în cazul reproducerii textului unui manuscris autentic și identificarea posibilității de a înregistra lecturile diferite datorate mai multor copiiști. Editorii, în acea perioadă, nu se preocupau cu expunerea greoaie a variantelor. Cunoașterea acestor variante era considerată a fi inutilă și, prin urmare, era eludată în cele mai multe dintre cazuri, doar cele mai importante au fost păstrate și în selecțiile făcute, putem recunoaște lucrarea unor minți raționale și practice.

Pentru a aprecia textele publicate în vechile serii din *Acta Sanctorum*, trebuie să reținem condițiile impuse asupra lucrării de către împrejurări și, de asemenea, nu trebuie ignorată calitatea documentelor în cauză. Cele care au scăpat de a fi retușate pot beneficia – prin supunerea la metodele mai critice din zilele noastre³⁴ – de a fi valorificate, pentru a stabili adevărul istoric legat de viața sau faptele unui sfânt.

De asemenea, există un număr mare de relatări tradiționale care refuză să cedeze unei astfel de critici, deși compararea unei serii lungi

³⁴ A se vedea, mai pe larg: B. JOASSART, *Von Hügel, Turner et les Bollandistes. Correspondance*, în coll. *Tabularium hagiographicum*, 2, Société des Bollandistes, Bruxelles, 2002, 157 p. Friedrich von Hügel (1852-1925), un autodidact al cărui principal domeniu de competență era cel al studiilor biblice, a fost o figură proeminentă în criza modernistă. Printre vasta rețea de relații, în același timp științifică și prietenoasă, pe care a menținut-o cu numeroși cărturari din vremea sa, s-au numărat bollandiști, în special Hippolyte Delehaye. Scrisorile schimbate între von Hügel și Delehaye face o incursiune asupra metodelor și cerințelor criticii moderne. De asemenea, ei depun mărturie elocventă asupra interferenței și supărilor cu care s-au confruntat catolicii învățați atunci când au aplicat aceste metode. În ceea ce privește corespondența dintre Delehaye și Cuthbert H. Turner (1860-1930), anglican, exeget și istoric al primelor secole ale creștinismului, aceasta dezvăluie aspecte inedite, demne de cercetat.

de manuscrise și lectura diverselor variante nu pot fi niciodată considerate ca inutile în întregime. Acest gen de activitate nu are adesea rezultate apreciable, imediat palpabile, deoarece nu întotdeauna răspund așteptărilor noastre de a contribui la reconstrucția textului original, singurul scop urmărit de orice lucrare de cercetare.

Publicarea textelor a fost – cum reiese din cele prezentate – doar o parte din sarcina întreprinsă de J. Bolland și colaboratorii săi. De asemenea, ei se numără în primele rânduri ale celor care au reușit să ofere o exegeză completă a textelor pe care le-au publicat. Pentru a oferi un spațiu adecvat, aceste observații critice au fost prezentate în prefață sau *commentarius praeuius*, precum și în adnotări. Chestiunile discutate au fost, în primul rând, cu privire la: istoria literară, sursele, autorul, perioada, istoria documentului și clasa de care aparținea.

N-a fost trecută cu vederea nici interpretarea fragmentelor necunoscute, elucidarea aspectelor de limbă dificile, dar și cele legate de geografie sau istorie. Pentru a explica întregul înțeles al textului a fost adesea necesar să se facă un studiu complet și atent al condițiilor în care a fost compus. De asemenea, în majoritatea cazurilor, călugării bollandiști de la începuturi au pus în discuție subiecte care trebuiau să fie prezentate într-o lumină nouă, dar și într-o înțelegere nouă. Așa s-a făcut că, adesea, ei au fost nevoiți să treacă dincolo de domeniul lor, de cercetarea lor, pentru a putea să elucideze sau să completeze sursa principală³⁵ de care se ocupau.

Însă în realizarea acestui demers ce și-l propuneau, din păcate, nu de puține ori existau niște limite care nu trebuiau să fie depășite, pentru a nu se expune unui pericol care trebuia evitat. Din păcate, nu întotdeauna a fost respectat acest fapt și se va ajunge ca anumite critici exprimate în anumite articole să fie regretate. Deși pe autorii

³⁵ R. GODDING, B. JOASSART, X. LEQUEUX, Fr. DE VRIENDT, J. VAN DER STRAETEN, *Bollandistes, saints et légendes. Quatre siècles de recherche*, Société des Bollandistes, Bruxelles, 2004, pp. 23-25.

acestor articole i-a „costat” un efort sau o trudă suplimentară, destul de semnificativă, iată că s-a ajuns și în acea situație în care textele să fie, mai mult decât era nevoie și o impunea o abordare critică a acestor texte, inundate de comentarii.

Papebroch ne-a lăsat din viața lui J. Bolland o expunere interesantă de idei, din care reiese că – încă din vremea lui – s-a convenit a se reglementa programul care se va urma³⁶. Planul impunător din *Analele* lui Baronius a impresionat imaginația din acea perioadă. Din acest motiv, *Analele* au fost considerate forma atestată și acceptată de cercetare istorică. Papebroch este cel care face o paralelă între lucrarea maestrului său și cea a renumitului analist, pentru care declară o admirație sinceră, dar nu a avut nicio problemă în a spune că aghiografia științifică, așa cum și-ar dori bollandiștii să o realizeze, necesită sau presupune mult mai mult efort³⁷.

Pentru J. Bolland și urmașii săi – scrie acesta –

„a constituit o normă constantă, faptul că nu vor cita niciodată dovezi pe care ei înșiși nu le-au citit și criticat. Consideră că este datoria lor de a își explica punctele de vedere cu privire la dată, gradul de veridicitate și precauția martorilor cu privire la dovezile pe care își fundamentează părerile. Doresc să nu lase nediscutat nimic care ar putea ajuta în a îl face pe sfânt mai bine cunoscut. Niciun punct nu este considerat prea enigmatic, nicio persoană prea ne semnificativă, nicio țară prea îndepărtată, odată ce au fost marcate de cultul unui sfânt.

Nu există niciun cuvânt atât de necivilizat pe care nu vor încerca să îl explice, atâta timp cât sârguința umană poate soluționa această

³⁶ Matthias SCHNETTGER, *Papebroch* {*Papebrochius*, *Papebrock*, *van Papenbroeck*}, *Daniel*, apud Traugott BAUTZ (ed.), *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL)*, 17, Herzberg, Bautz, 2000, coll. 1113-1118.

³⁷ Hippolyte DELAHAYE, *The Work of the Bollandists through Three Centuries 1615-1915*, Princeton University Press, 1922, pp. 41-42.

sarcină, prin consultarea cărților și manuscriselor, prin a recurge la corespondență, prin a depinde de bunăvoința prietenilor care s-au găsit în aproape fiecare țară. Nu sunt atât de preocupați cu istoria generală a Bisericii și ale țărilor principale din lume, deși aici mai sunt multe de făcut. Obiectul mai presus de toate este de a clarifica originea și dezvoltarea diocезelor, a orașelor, mănăstirilor și ordinelor religioase.

Nimeni nu ar trebui să considere că obligația pe care și-au asumat-o, de a reproduce faptele sfinților, în original le-a ușurat povara. Dimpotrivă, a implicat studiu și trudă suplimentare, obligați fiind să compare în detaliu mai multe manuscrise și, de asemenea, să scrie adesea numeroase scrisori în vederea elucidării unor fragmente îndoielnice.

În plus, în sistemul lor nu există loc de reticență avizată sau omisiune care este adesea posibilă pentru un istoric care nu trebuie să dea exact textul, ci doar sensul general a ceea ce au scris alții; și acest lucru tot în stilul său. În plus, faptele originale constituie o parte mică din întregul fond. Dacă nu ar fi fost comentariile, adnotările, notele cu privire la sfinții a căror viață nu mai există sau care nu a fost niciodată scrisă; și care trebuie prin urmare întocmită din diverse surse, abia ar fi material suficient pentru un singur volum”³⁸.

În aceste ultime rânduri se face referire la o clasă de comentarii independente de patimile (pătimirile) sau viețile din vremurile antice,

³⁸ *Acta Sanctorum*, Martii, vol. 1, p. XX. Cercetarea adevărului în legătură cu sfinții are pericolele sale. De mai multe ori *Acta sanctorum* ar pune sub semnul întrebării bazele istorice ale unui cult popular sau ale unei tradiții venerabile. Cel mai grav incident a avut loc atunci când Papebroek și-a exprimat îndoielile cu privire la tradiția carmelită potrivit căreia profetul Ilie era fondatorul Ordinului lor religios. Carmeliții au reușit ca *Acta sanctorum* să fie condamnată de Inchiziția spaniolă în 1695. Decretul, scris în patru limbi, spaniolă, latină, franceză și olandeză, a declarat că *Acta* conținea „propoziții eronate, eretice, care păstrează erezia, periculoase. în materie de credință, scandalos, jignitor pentru urechile evlavioase, schismatic, sedicios, nepăsător, îndrăzneț”. Condamnarea a fost ridicată de Roma în 1715.

în care bollandiștii au încercat să reconstruiască povestea unui sfânt prin mărturii împrăștiate în cronici și alte surse contemporane.

Uneori, acestea erau scurte note, cărora le-au dat numele de compendiu. În acestea, singurul rezultat al unor cercetări îndelungi a fost să adune o sumedenie de date întâmplătoare, care constituie tot ceea ce a rămas din tradiție. Dar, începând cu volumele din septembrie, comentariile lungi au devenit din ce în ce mai frecvente. Pentru a prezenta punctual acest aspect al comentariilor mă voi referi la câteva dintre acestea.

De pildă, anumite personaje din Vechiul Testament, care au rătăcit din întâmplare în calendarele noastre, au devenit obiectul unor lungi disertații, foarte meticuloasă construite, deși prezintă aspectul unei digresiuni. Ce student al Vechiului Testament – în căutarea informațiilor cu privire la istoria lui Moise, Iosua, Ghedeon sau alți profeți mai mari sau mai mici – s-ar gândi vreodată să consulte *Acta Sanctorum*? Chestiunea unui cult stabilit, singura cu care au avut în realitate de-a face aghiografii, ar putea adesea să fie orânduită într-o singură pagină.

Unii dintre sfinții din *Noua dispensă* au fost tratați potrivit aceluiași plan. Spre exemplu, Fericitul Ieronim, ale cărui lucrări formează baza pentru comentariu, poate fi citat aici. Imensul și eruditul comentariu cu privire la Sf. Ioan Gură de Aur – asemenea celui menționat mai sus – implică o cunoaștere de rară precizie a cuvintelor acestui sfânt. De aceea, poate fi poziționat în aceeași categorie, în măsura în care panegiricul Sf. Ioan Damaschinul – care figurează în acesta – este totuși un lux pe care o persoană l-ar accepta cu bucurie, dacă autorul ni l-ar fi oferit așa cum a fost făcut de Papebroch și de contemporanii săi. *Dialogurile* lui Palladie și celelalte texte grecești importante – deși nu sunt singurele de o mare valoare istorică – merită mai multă atenție din punct de vedere literar³⁹.

³⁹ A se vedea și: C. PASINI, *Inventario agiografico dei manoscritti greci dell'Ambrosiana*, în coll. *Subsidia hagiographica*, 84, Société des Bollandistes,

O critică similară se poate face și asupra articolului important *De S. Michaelae et omnibus angelis*, aflat la data de 29 septembrie. Textul *Minunii din Chonae* nu este omis, dar ne-am fi așteptat să îl vedem urmat de un alt text important: *Cartea minunilor Sfântului Mihail* scrisă de Pantaleon, diacon și paznic al manuscriselor din Marea biserică din Constantinopol. Cel din urmă nu a reușit să primească aprobarea de a fi socotit că a scris un text autentic; rezultatul final a fost acela că a fost asimilat cu cel în care sunt prezentați sfinți ale căror fapte nu mai există, dar ale căror laude au fost alcătuite de către aghiografi și nu de martorii autentici ai vieții lor.

Alături de *Compendiu* – succint sau *in extenso*, în care datele cercetate sunt condensate fie în câteva capitole, fie în unele paragrafe –, se vor găsi o serie de note care pot fi recunoscute cu ușurință, întrucât constau doar din câteva rânduri. În ele este afirmat faptul că sfinții în cauză sunt menționați în *Martirologiul* Fericitului Ieronim. Nu există nicio zi din an care să nu includă o astfel de listă de martiri împrumutați din această colecție. Tot ceea ce s-a făcut a fost să îi înregistreze, cu comentariul că există un grup despre care nu se pot oferi mai multe informații⁴⁰.

Bruxelles, 2003, pp. 156-163. Menționăm că acest catalog conține o descriere exhaustivă a bogatei colecții de aghiografie greacă din Biblioteca Ambrosiana (Milano). Au fost analizate 207 manuscrise și fragmente aghiografice datând din secolul al IX-lea până în al XVII-lea, cu o atenție deosebită acordată aspectelor codicologice. Acestea conțin peste 1.300 de texte aghiografice separate referitoare la 375 de sfinți.

⁴⁰ Cf. Augustin BACKER, *Bibliothèque des écrivains de la Compagnie de Jésus*, vol. 3, Grandmont-Donders, ²1876, p. 368; Charles DE SMEDT, *Introductio generalis ad historiam ecclesiasticam critice tractandam*, Ghent, 1876, pp. 127-158; Victor DE BUCK, *Recherches sur les calendriers ecclésiastiques*, în coll. *Collection de précis historiques et mélanges religieux, littéraires et scientifiques*, Brussels, 1877, p. 12; H. ACHELIS, *Die Martyrologien, ihre Geschichte und ihr Wert*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1900; H. DELEHAYE, *Le témoignage des martyrologes*, în: *Analecta Bollandiana*, XXVI (1907), p. 78.

Admiterea sfinților sau a grupurilor cu originea în această sursă ne conduce spre presupunerea că bollandiștii le-au considerat existența – viața și faptele – ca fiind demonstrată și că, pentru ei, introducerea acestora în martirologia menționată mai sus a însemnat, efectiv, o garanție suficientă pentru a dovedi existența cultului.

De fapt, s-au convins, *ab initio*, de importanța cercetării comparative – pe care o oferă cunoscutul *Martirologiu* al Fericitului Ieronim și pe care Rosweyde o considera atât de importantă –, întrucât, ținând seama de dificultatea creată de starea în care au fost transmise manuscrisele acestui document, s-a încercat reproducerea unui facsimil al celui mai bun text, manuscrisul E. Este printre primele lucrări cunoscute de acest tip și această inițiativă face mare cinste simțului critic dovedit din partea precursorului lui J. Bolland⁴¹.

Dar acest ajutor – deși nimeni nu poate contesta că este mai mult decât valoros – nu a fost îndeajuns pentru a aviza textul martiologic sau pentru a determina sursa acestuia. *Martirologiul hieronymian* a rămas o carte închisă până în 1866, atunci când Wright a publicat *Martirologia siriană*, scrisă în 411, care reprezintă pentru noi martirologia orientală sau, mai degrabă, a reprezentat până în ziua în care părintele Victor De Buck a descoperit că martirologia orientală a fost una dintre sursele comparării ieronimiene. Această descoperire favorabilă ne-a dat primul impuls pentru studiul critic al documentului și, prin urmare, se poate formula, în sfârșit, o opinie cu privire la adevărata sa valoare și utilitate.

Este cunoscut faptul că textul care ne-a fost transmis nu este lipsit de unele confuzii de nedescris. Acest fapt a impus să fie utilizat doar cu foarte mare prudență. Nu e posibil să-l citești și să-l citezi fără ajutorul unora dintre cele mai puternice texte de critică literară. Altfel prezintă pericolul ca cel care-l citește să se expună riscului de a-l confunda pe Piraeus cu un om. Iată de ce martirologiile istorice antice

⁴¹ M. ROOSES, „The earliest facsimile of a manuscript”, în: *Bulletin de l'Academie d'archeologie de Belgique*, 1881, pp. 295-315.

– care ar putea să ne ofere mijloacele de a stabili o lectură izolată – pot să nu fie altceva decât niște ghiduri eronate în studiul surselor aghiografice care ne interesează.

Toate aceste lucruri nu erau cunoscute în acele vremuri și nimeni nu ar fi fost surprins să afle că multe dintre istorisirile succinte dedicate primelor serii care comentează asupra câtorva vieți ale sfinților din *Martirologiul ieronymian* ar trebui să fie revizuite – dacă nu chiar înlocuite. Bollandiștii moderni au considerat datorია lor de a examina din nou această parte a lucrării, care a încurcat perspicacitatea predecesorilor⁴². Este vorba de amintita operă a Fericitului Ieronim (†420) – socotit a fi unul dintre doctorii Bisericii Romei – care a fost socotită de generația primilor bollandiști un reper ce contribuie la prezentarea realistă și critică a vieții sfinților.

Gloria postumă face parte integrantă din comentariul complet. Atunci când renumele unui sfânt persistă de-a lungul secolelor și se răspândește către un număr mare de Biserici locale, lista de documente în care se pot găsi urme despre această iradiere este în mod sigur destul de bogată. Noile adaosuri se fac în fiecare secol și istoria cultului anumitor sfinți devine din ce în ce mai bogată, oglindind deopotrivă importanța care se acordă unor sfinți; din acest motiv volumul de documente este destul de mare.

⁴² Considerații foarte importante, a se vedea la: Charles DE SMEDT, *Introductio generalis ad historiam ecclesiasticam*, Gandavi, 1876, pp. 127-156; A. BACKER, *Bibliothèque des écrivains de la Compagnie de Jesus*, pp. 369-387; Giovanni BATTISTA DE ROSSI, Louis DUCHESNE, *Les Sources du martyrologe hiéronymien*, Rome, 1885; Hans ACHELIS, *Die Martyrologien, ihre Geschichte und ihr Wert*, Berlin, 1900; H. DELEHAYE, „Le Temoignage des martyrologes”, 1907; Henri QUENTIN, *Les martyrologies historiques du moyen âge*, Paris, 1908; M. GUIDERE, *Les Martyrs d'Al-Qaida*, Paris, Editions du Temps, 2006, 240 p.; James GIBBONS, *The Roman Martyrology, published by order of Gregory XIII, reviewed by the authority of Urban VIII and Clement X*. Archive.org, Baltimore, John Murphy Company, 1916, p. 488.

Pe primul loc se situează istoria sărbătorii unor sfinți, care se păstrează în martirologii, lucrări liturgice, literatură creștină, artă bisericească și tradiție populară. Apoi urmează istoria care descrie cinstirea moaștelor sfântului, prezentarea, aducerea sau mutarea acestora – adesea dispersia acestora – cu o atitudine plină de evlavie; toate acestea având un rol determinant pentru păstrarea și cinstirea acestora. Altarul la care a fost consacrat cultul sfântului – dacă ținem cont că multe dintre vechile altare ca și cel al Vaticanului, ridicat pe mormântul Sf. Apostol Petru, erau ridicate în cinstea celor ce au primit martiriul – oglindește un cult limitat inițial.

Cultul unor sfinți a cunoscut o astfel de răspândire de timpuriu. De exemplu, cultul Sf. Mare Mucenic Gheorghe – a cărui răspândire este cunoscută și între musulmani, adică între acei creștini care au fost convertiți cu forța la islam – care a devenit obiectul atenției cercetării aghiografului. Să nu uităm că între preocupările aghiografice se numără și aceasta legată de istorisirea originii și dezvoltării cultului unui sfânt; de această dezvoltare a cultului sau cinstirii acordate unui sfânt depinde și renumele de care s-a bucurat în rândul credincioșilor un anume sfânt și care, parțial, este identic cu evlavia manifestată față de acesta.

În final, acestor date se adaugă cele oferite de pelerinajele efectuate în cinstea unor sfinți și folosul lor duhovnicesc pentru întărirea în credință a generații întregi de credincioși. Nu mai puțin interesant este faptul că, dacă un sfânt a fondat un așezământ – cum este cazul vasiliadelor sau al maternităților Sf. Ioan cel Milostiv (550-620) – atunci istoria dezvoltării acestei lucrări aparține, de asemenea, cinstirii care i se acordă de către generațiile care îi urmează pilda și lucrările sale de binefacere.

Dintre textele antice în legătură cu aceste subiecte diverse, cele mai importante sunt acele istorisiri cu privire la transferarea moaștelor și minunile pe care le-au săvârșit. Acestea sunt adesea de o mare importanță pentru istoria generală, dat fiind faptul că formează o

părerere despre datinile și obiceiurile care au luat naștere într-un loc sau într-o anumite epocă. Din această cauză, și locul deținut de documentele de acest tip în *Acta Sanctorum* este unul important. Același lucru este valabil în privința proceselor medievale de canonizare; ele sunt o consecință a cinstirii care a crescut odată cu faima unui sfânt.

Această evidență este adesea foarte minuțioasă, ceea ce presupune și o cercetare pe măsură, oferind date importante pentru cunoașterea istoriei Bisericii și a evlaviei creștine, precum și pentru dobândirea unor importante date privind istoria seculară. Se pot întâlni și mențiuni cu privire la scrisorile de susținere a unor acte de manifestare a evlaviei creștine; chiar și procese verbale cu privire la autenticitatea moaștelor. Nu lipsesc nici datele importante – din punct de vedere liturgic – legate de nașterea și cultivarea imnelor religioase; o parte din aceste cântări regăsindu-se și în inscripțiile sfinților.

Aceste cronici legate de formarea și afirmarea unui cult al sfinților – nu de puține ori greoaie, dar plină de înțelesuri semnificative – ne încredințează că uneori este imposibil de publicat toate textele cu privire la manifestarea cultului sau cinstirii unui sfânt. Iată de ce – în cele mai multe cazuri, dacă nu chiar în toate – trebuie să se facă o selecție, călăuziți fiind de indiciile legate de importanța relativă pe care o prezintă documentele, dar și de ceea ce putem găsi în conținutul acestora; atunci când sunt publicate, aceste acte și mărturii trebuie să se bucure de aceeași tratare, oglindită de cercetarea meticuloasă a textelor privind viața sfântului sau a sfinților. Toate celelalte sunt pur și simplu analizate sau înregistrate.

După suprimarea Societății lui Iisus, atunci când bollandiștii au fost transferați la Bruxelles, în 1778, Consilierul de Kulberg a obținut informații cu privire la ultimii supraviețuitori în ceea ce privește organizarea acestei lucrări meticuloase de cercetare aghiografică. Într-un raport întocmit pentru prințul din Starhemberg sunt oferite câteva detalii interesante. Următoarele observații, din acest motiv, se

impun a fi citite cu mare interes, întrucât completează ceea ce deja știm despre metoda urmată pentru elaborarea comentariilor.

Iată textul⁴³ despre care vorbim:

„Aghiografii, atunci când se pregătesc să trateze o anumită zi din lună, obișnuiau să se întâlnească în cadrul unei conferințe și să întocmească o listă compusă din toate martirologiile cunoscute pentru fiecare sfânt cinstit de către Biserică în acea zi.

Apoi deliberau cu privire la sfinții din acea zi și cei care se omiteau, fie pentru că fuseseră deja înregistrați, fie pentru că existau motive pentru a-i ține în așteptare, sau, într-adevăr, pentru faptul că nu erau acceptați deloc și se dădea o explicație în lucrare cu privire la motivele care au dus la alegerea uneia sau alteia dintre aceste alternative. Atunci când acest lucru a fost finalizat, ajungeau la un acord comun cu privire la partea fiecăruia în lucrarea și fiecare hagiograf își lua responsabilitatea sarcinii de a scrie despre respectivul sfânt”⁴⁴.

Este un lucru binecunoscut faptul că viața sfântului este repetată adesea în *Acta Sanctorum*, menționând-se data morții sale – mai bine spus a nașterii întru cele veșnice – așa cum a fost scrisă de către autorii cunoscuți sau necunoscuți; fie în manuscris, fie în varianta tipărită. Acestea i se adaugă descoperirile făcute în acest sens de către aghiografi, care uneori pot fi excepționale.

Toate viețile aceluiași sfânt – introduse una după alta – devin, în fond, un subiect de observații, de discuții și critică din partea aghiografilor, care – așa cum, în general, se admite – au excelat în acest

⁴³ În documentele păstrate la Arhivele Generale ale Regatului, *Conseil prive*, 742, 743. Facem uz de copia păstrată la Biblioteca Națională din Bruxelles, ms. 17.674, foll. 31-43.

⁴⁴ Copia, aici și mai departe, are *istoriografie*. Acest lucru este o omisiune, întrucât cuvântul din urmă are un înțeles anume în raportul lui Kulberg, după cum se va vedea mai târziu.

tip de muncă de cercetare. Prin aceasta li s-a adus și respectul cuvenit, cum a fost manifestat și din partea celor mai renumiți scriitori. Să nu uităm că mulți dintre aceștia, cu siguranță, nu pot fi acuzați de a fi manifestat vreun fel de părtinire față de unii dintre sfinți.

În această manieră este corectată viața fiecărui sfânt în parte – în conformitate cu datele care au determinat recurgerea la unele probe examinate în cadrul unei discuții critice și raționale; nu mai puțin juste –, ținându-se cont și de cele mai mici urme în relevarea importanței aceluia sfânt pentru susținerea unei autentice evlavii creștine. Ceea ce părea a oglindi forme de fanatism superstițios sau un partizanat a fost eliminat până la detaliu. Atunci când un aghiograf – cuprins de acest spirit și ghidat de aceste principii și metode – era în posesia vieții sau a uneia dintre viețile sfântului care i-a fost încredințată spre cercetare, mai întâi tipărea, în broșuri a câte patru foi cu opt pagini fiecare, ceea ce i se părea autentic.

O copie era tipărită și trimisă autorului pentru corectură. Atunci când aceste corecturi erau realizate de tipograf, probele erau trimise înapoi autorului. În această etapă aghiograful trimitea lucrarea fiecărui coleg, în ordinea seniorității. Aceștia o examinau și făceau adnotări. Apoi se întâlneau cu toții și discutau pe marginea corecturilor care trebuiau făcute, dacă era cazul. În cazul în care părerile erau împărțite, autorul – adică cel care a studiat subiectul – era cel care decidea, întrucât era cel mai calificat să judece acest lucru. Atunci se acorda ceea ce am numi astăzi *bun de tipar*.

Iată cum e relatat tot acest proces: „După ce prima copie era examinată de către colaboratori, era înapoiată, corectată sau nu, dată tipografului, care făcea o a treia copie care era revizuită de mai multe ori de către autor și apoi se tipăreau opt sute de exemplare”⁴⁵.

Aplicarea metodelor inaugurate de către J. Bolland și perfecționate de către Henschenius și Papebroch au creat dificultăți care erau

⁴⁵ Ms. 17.674, foll. 34-35, apud C. DE SMEDT, *Introductio generalis...*, p. 52.

foarte puțin intuite la început, dar căroră li s-a simțit în curând eficiența și *acribia*. Unele erau datorate planului adoptat, altele standardului de studiere și obiceiurilor literare ale perioadei. Nu se poate nega faptul că ordinea cumva artificială – adică cea indicată de calendar, pe care au hotărât să o urmeze – implica multe dezavantaje. Sfinții care au trăit, asemenea contemporanilor lor, erau conectați unii cu alții prin legături strânse de familiaritate, încât viețile acestora indică, în mod constant, numeroase puncte de legătură.

Însă prin ordinea calendaristică era ignorant acest aspect și erau separate, fără niciun motiv, aceste legături, cu excepția datei întâmplătoare a aniversării acestora. De pildă, Fericitul Augustin a trebuit să fie pomenit pe data de 29 august, Fericitul Ieronim pe 30 septembrie, Sf. Ambrozie al Milanului pe 7 decembrie.

Din rațiuni editoriale trebuia să se recurgă la o ultimă împărțire a sfinților care aparțineau aceluiași grup și care erau conectați printr-o legătură istorică evidentă, cum ar fi, de exemplu, episcopii aceleiași dioceze sau persoanele ilustre din aceeași mănăstire. De fiecare dată când unul dintre aceștia apărea în calendar, se punea aceeași întrebare privind editarea lor – separată sau în grup – pe măsură ce o generație de colaboratori o urma pe cealaltă. Pentru că nu întotdeauna au dominat aceleași principii, lucrarea a trebuit refăcută în mod constant; fie în aceleași condiții, fie într-un mod diferit.

Nu ar trebui să se piardă din vedere următorul argument, care a predominat în această privință. În cazul anumitor chestiuni era posibil să se ajungă doar la o concluzie bine definită și logică, în urma unui studiu al textelor în întregime și a unei grupări a tuturor analogiilor. Nu era posibil să existe vreo ezitare; spre exemplu, în negarea afirmațiilor aparținând anumitor Biserici cu privire la originile lor apostolice, atunci când era limpede faptul că sunt supuse aceluiași îndoiele ca și legendele pe care se bazau afirmațiile că acestea fac parte din rândul Bisericilor vechi. Dar nu putea fi contestat faptul

că un caz izolat al unei Biserici locale avea o justificare mult mai plauzibilă decât ale altora.

Poziționarea normală la aceeași dată a sfinților aparține fiecărei epoci; mai mult, implică o pierdere semnificativă de energie în a căuta justificări. Lista pentru fiecare zi începe cu martirii din timpul persecuțiilor romane și se încheie cu sfinții din secolele al XV-lea – al XVI-lea. Acest fapt i-a obligat pe colaboratorii la editarea seriei *Acta Sanctorum* să traverseze toate perioadele diferite ale istoriei bisericești și să aducă acele corecturi care se impuneau, în spiritul *acribiei* față de adevărul istoric.

Îndrăznim să ne aventurăm în a susține că – deși este clar faptul că o combinație a topografiei și cronologiei formează cel mai simplu și logic principiu pentru activitatea de cercetare istorică – nu este sigur faptul că fondatorii bollandiști greșeau în privința selectării ordinii calendarului. Se spune că, pentru o perioadă de timp, Rosweyde s-a gândit să se abată de la această metodă. Cu toate acestea, a revenit la ea – nu bazându-se pe o anume argumentație rațională cât pe o orientare intuitivă – și J. Bolland, care avea dreptul să aplice la întreg domeniul de aplicare acest principiu de activitate, practic, el părea să nu aibă ezitări cu privire la această chestiune⁴⁶.

⁴⁶ B. JOASSART, *Pierre-François Chifflet, Charles Du Cange et les Bollandistes. Correspondance*, în coll. *Tabularium hagiographicum*, 4, 2005, 305 p. Iezuitul Pierre-François Chifflet (1592-1682), care era un expert recunoscut în aghiografia Franței și, în special, în cea din regiunea Franche-Comté, a fost un apreciat colaborator al primilor bollandiști, cărora le-a trimis numeroase exemplare de texte aghiografice. Charles Du Cange (1610-1688), care era interesat de tot ce are legătură cu istoria Franței și Picardiei, precum și cu istoria Orientului creștin și a Bizanțului, a folosit pe larg primele volume ale *Acta Sanctorum* în timp ce își pregătea *Glosarele* de latină târzie și de greacă târzie. Și el a oferit un ajutor eficient aghiografilor din Anvers, în special prin examinarea manuscriselor grecești ale Bibliotecii Colbert din Paris. Scrisorile editate aici mărturisesc schimburile științifice dintre pionierii bollandiști și cei doi francezi, precum și activitățile și stima lor reciprocă.

Nu trebuie să presupunem că aceste condiții de lucru de la începuturile întreprinderii erau identice cu cele acordate cercetării de astăzi. *Acta Sanctorum* – finalizată în mare măsură – ne oferă un domeniu clar de investigație, în care putem să acționăm fără grabă, dar fără a uita că înainte de venirea lui J. Bolland literatura aghiografică prezenta un spectacol de o confuzie inextricabilă. Dacă ar fi existat o anume omogenitate în această literatură și dacă ar fi fost compusă exclusiv pe baza datelor oferite de documentele istorice datate cu ușurință și derivate din surse care ar fi putut fi determinate în mod clar, atunci ideea de clasificare – potrivit ordinii timpului sau potrivit țărilor – ar fi apărut de la sine. Prin urmare, dispunerea nu ar fi adus cu sine nicio dificultate de realizare a demersului aghiografic.

Dar în multitudinea de texte care trebuiau cercetate existau o varietate nesfârșită și grade diferite de dificultate pe scara istorică; trebuie să spunem că erau numeroase aceste dificultăți, variind de la procesele verbale autentice și declarația unui martor ocular la redarea legendei anonime. Asta pentru că totul era nesigur cu privire la origine, valoare și chiar la înțelesul multor documente. În plus, foarte multe probleme necesitau o urgentă rezolvare la acea vreme și nu era posibil să le prezinte critic pe toate într-o manieră satisfăcătoare.

Un exemplu punctual în această privință îl va ajuta pe cel interesat să estimeze mai bine obstacolul care a stat în calea aghiografului. Dacă ar exista un subiect care ar fi omogen și clar definit, se va găsi în *Acta sincera*⁴⁷

⁴⁷ Titlul complet: *Acta primorum martyrum sincera și selecta ex libris cum editis, tum manu scriptis collecta, eruta vel emendata, notisque & obseruationibus illustrata. Opera et studio domni Theoderici Ruinart... His præmittitur præfatio generalis, in qua refellitur dissertatio 11. Cypriana Henrici Dodwelli de paucitate martyrum.* Scrisă în 1689, această martirologie latină a fost tradusă în franceză de către starețul Jean-Baptiste Drouet de Maupertuy în 1732. Scopul acesteia era extragerea – din multitudinea de rapoarte despre martirii antici, adesea cu totul fantastice și cu adăugiri legendare – a ceea ce era foarte sigur. Scopul lucrării a fost, pentru timpul său, pe deplin atins; a rămas de neîntrecut și doar alte studii critice efectuate cu noi texte au făcut posibilă

a lui Thierry Ruinart⁴⁸, despre a cărui intenție putem spune că a dorit să adune într-un volum faptele istorice ale martirilor aparținând primelor secole, aranjate în ordine cronologică.

Colecția a fost publicată în 1689, atunci când *Acta Sanctorum* – utilizată foarte mult de Ruinart – deja avea nouăsprezece volume. Era cu certitudine o lucrare excelentă, dar era evident faptul că această carte corespundea doar parțial programului pe care și-l propusese Ruinart, întrucât includea un număr mare de pătimiri care aveau valoare documentară. Prin urmare, nu era justificat ca acestea să apară într-o colecție precum *Acta sincera*.

Numărul pătimirilor – atestate de documentele istorice – a fost redus cu mult, întrucât a devenit posibil să fie studiate în detaliu,

constatarea faptului că unele dintre documentele considerate autentice de Rossi erau falsuri; introducerea sa este, de asemenea, excelentă, definită ca fiind „clasică” de către G.B. De Rossi (*Buletin de arheol. crist.*, 1878, p. 95), care studiază valoarea surselor și critică afirmația lui H. Dodwell (*De paucitate martyrum*, Oxford 1684), conform căreia martirii Bisericii antice erau foarte puțini. Un supliment la *Acta a* fost publicat de E. LE BLANT, *Les actes des martyrs*, Paris, 1882.

⁴⁸ Thierry Ruinart (Reims, 1657 – Hautvillers, 1709) a fost un istoric francez. Benedictin din Saint Maur, începând cu anul 1674, a fost co-auditor al lui Jean Mabillon din 1682. A fost autorul *Acta primorum martyrum sincer et selecta* (1689), care marchează începutul aghiografiei științifice moderne. Născut în vechea familie Ruinart din Reims, a fost botezat în Biserica „Saint Thimotée” și a studiat la Colegiul Facultății din Reims înainte de a intra ca novice la St. Remi la 2 august 1674. Apoi și-a depus jurămintele la 19 octombrie 1675 la abația Saint Faron de Meaux înainte de a integra abația Saint Germain-des-Prés. Aici devine discipol al lui Jean Mabillon. A scris *Acta primorum martyrum sincera et selecta* în 1689, o martirologie latină care a fost tradusă în franceză de către starețul Jean-Baptiste Drouet de Maupertuy în 1732. În 1724, la Paris, Vincent Thuillier, un călugăr benedictin, a publicat *Ouvrages posthumes de dom Mabillon et de dom Thierry Ruinart (Opere postume ale dom Mabillon și dom Thierry Ruinart)*. A se vedea: *Enciclopedia italiană*, Institutul enciclopediei italiene [disponibil la: [http://www.treccani.it/enciclopedia/thierry-ruinart\(Enciclopedia-Italiana\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/thierry-ruinart(Enciclopedia-Italiana)/), 23 noiembrie 2022].

cu o meticulozitate care nu putea fi realizată de către pionierii în acest domeniu. Același lucru se poate spune și despre o altă colecție, al cărei domeniu tematic este foarte bine delimitat cu privire la timp și spațiu.

Planul colecției *Vitae sanctorum siculorum*⁴⁹, alcătuit de către părintele Ottavio Gaetani⁵⁰ în 1657, este în mod sigur unul constructiv. Dar, în ciuda aparatului științific pe care îl posedă, lucrarea a fost, în cele din urmă, un eșec, conținând în erori grave. Autorul nu ar fi putut asigura o alcătuire cu rezultate mai bune, întrucât, la momentul în care a fost compusă selecția, lucrările de acest gen erau premature; doar o familiaritate îndelungată cu textele aghiografice de toate tipurile l-ar fi putut ajuta în estimarea corectă a tuturor documentelor. Dar să nu uităm că documentele erau foarte diferite, ceea ce făcea dificilă adunarea lor în cadrul aceleiași clasificări.

⁴⁹ Titlul complet: *Vitae Sanctorum Siculorum ex antiquis Graecis Latinisque Monumentis et ut plurimum ex MSS Codicibus nondum editis collectae, aut scriptae, digeste iuxta seriem annorum Christianae Epochae et Animadversionibus illustratae*. Încă fundamentală pentru studiul istoriei siciliene, alcătuită „din două volume *in folio*, cu un total de 825 de pagini, care conțin 200 de texte cu privire la mai mult de 120 de sfinți – vieți, traduceri, elogii, predici, imne – și *Animadversiones* – istorice, filologice și aghiografice – adăugate ca comentariu de Gaetani însuși. Multe dintre viețile editate de Gaetani au fost incluse în *Acta Sanctorum* (Aprilis, t. II, p. 470; Junii, t. II, p. 241; Julii, t. VII, p. 177; Augusti, t. II, p. 174 etc.). A se vedea: Maria STELLADORO, *Contribution to the study of the Vitae Sanctorum Siculorum by Ottavio Gaetani: inventory of preparatory papers*, în vol. *Erudizione e devotion*, Gennaro LUONGO (ed.), Viella, Roma, 2004, pp. 221-312.

⁵⁰ Ottavio Gaetani (Siracuza, 22 aprilie 1566 – Palermo, 8 martie 1620) a fost un preot iezuit și istoric italian. Este considerat tatăl studiilor de aghiografie siciliană și unul dintre principalii istorici sicilieni din secolul al XVI-lea. Bazele operei sale majore *Vitae Sanctorum Siculorum* au fost puse în anul 1597, conform proiectului original al *Idea operis de vitis siculorum sanctorum famave sanctitatis illustrium Deo volente bonis iuvantibus in lucem prodituri*. Gaetani a conceput apoi proiectul ambițios al unei lucrări asupra vieții sfinților sicilieni, care făcea parte din interesul reînnoit pentru aghiografie, conform liniilor Reformei Catolice.

În vederea creării unei noi ramuri de știință teologică pe care acum o cunoaștem ca fiind *aghiografia critică* – deoarece se bazează pe o abordare științifică⁵¹ – era necesar să se treacă peste fundamentare

⁵¹ Vezi la: L. MÜLLER, „The theological significance of a critical attitude in hagiography”, în: *The Ecumenical Review*, XV (1967), pp. 279-282. Este interesant de menționat următoarele: aghiografia științifică are ca obiect critica documentelor aparținând tuturor categoriilor pe care le-am enumerat mai sus. Aceasta implică două operații greu de separat: studiul tradiției scrise în scopul stabilirii textelor; și cercetarea surselor cu scopul de a determina valoarea istorică a acestor texte. Cele mai vechi încercări de critică metodică aghiografică datează de la începutul secolului al XVII-lea. Se știe că Rosweyde (decedat în 1629) a conceput pentru prima dată acel proiect de formare a unei colecții a *Acta Sanctorum* care din 1643 a fost pusă în executare de J. Bolland și colaboratorii săi și care are ca scop esențial cernerea critică și publicarea tuturor textelor aghiografice care au ajuns la noi *quotquot toto orbe coluntur*. Din primele volume, J. Bolland și colegii săi și-au supus documentele la o critică atât de severă pe cât permit mijloacele de informare și starea (situația) științei istorice. Odată cu evoluțiile atinse de toate ramurile științei în cursul perioadei trecute, importanța descoperirilor arheologice în acea perioadă, progresul filologiei și paleografiei, posibilitatea utilizării mijloacelor de comunicare rapidă pentru a înlătura dificultatea materialului împrăștiat, aghiografia nu putea decât să ia o nouă orientare. Bollandiștii au fost induși să întreprindă, cot la cot cu compilarea *Acta Sanctorum*, un curs de muncă care, fără a modifica spiritul muncii lor, îi asigură o bază mai largă și mai fermă și o aplicare mai riguroasă a principiilor a criticii istorice – dar nu au fost singuri în devotamentul lor față de știința aghiografiei, așa cum s-a constituit de la inaugurarea operei lor. Mabillon, „Acta SS. OSB; Ruinart, *Acta martyrum sincera* și Asseman, *Acta martyrum orientalium* au oferit suplimente importante lucrării. Mai ales de la mijlocul secolului al XIX-lea și-au făcut apariția o serie de lucrări solide pentru a împinge înainte știința aghiografică într-o măsură notabilă. Am putea aminti aici edițiile frumoase ale vieții sfinților germani din colecția *Monumenta Germaniæ historica*, numeroasele texte grecești scoase la lumină de M. Papadopoulos-Kerameus și alți eleniști învățați din diferite țări, publicațiile recente din Oriental scriitori menționați mai sus și o mulțime de munci în detalii minuscule care au deschis adesea noi căi pentru știința criticii. În trecut, putem menționa cercetările lui R.A. Lipsius cu privire la faptele apocrife ale apostolilor și frumoasele studii ale deputatului Franchi de Cavalieri cu privire la o selecție a *Faptelor martirilor*. „Buletinul publicațiilor

și să se efectueze o cercetare metodică a textelor în vederea realizării acestui lucru. Însă acest fapt nu era întotdeauna realizabil, ignorând ceea ce oferă despre anumite documente tradiția manuscriselor. În schimb, această tradiție depindea în întregime de ordinea din calendar, precum și de martirologii – de asemenea, pătămiri, lecționare, sinaxare, menologii ale ordinelor religioase și ale colecțiilor pentru lecturi particulare – încă din perioada în care au fost scrise *Legenda de aur* și *Legenda lui Ilarion din Milano*. Singurul ghid în această literatură foarte diversă și bogată a fost ceea ce oferă – într-o privire comparativă – datele liturgice. De aceea, unii au optat să aleagă alt fir călăuzitor și să se angajeze într-o lucrare care necesita o abordare

aghiografice” al *Analecta Bollandiana* poate completa pentru cititor lacunele lăsate de această revizuire rapidă. Ar trebui spus ceva în legătură cu progresul criticilor aghiografice aplicate martirologiilor, dar subiectul este demn de un studiu special. Cu toate acestea, nu ar fi potrivit să trecem în tăcere cercetările lui J.B. De Rossi și ale lui L. Duchesne despre Hieronymic Martyrologium și ediția critică la care au condus aceste cercetări (*Acta Sanctorum*, noiembrie, II, la începutul volumului). Cercetările critice asupra martirologiilor istorice inaugurate cu strălucire de Sollerius („Martyrologium Usuardi” în *Acta Sanctorum*, iunie, VI, VII) au fost extrapolate și aliniate cu critica modernă a lui D. Quentin („Les martyrologes historiques”, Paris, 1908). După cum se poate înțelege cu ușurință, distincția care este stabilită între aghiografia practică și cea științifică nu este întotdeauna bine definită. S-a făcut mai mult de o încercare de a concilia știința cu evlavia și de a furniza acesteia din urmă hrană care a fost trecută prin sită. Prima colecție de vieți de sfinți concepută în acest spirit este cea a lui A. Baillet, „Les Vies des saints composées sur ce qui nous est resté de plus authentique et de plus assuré dans leurs histoires” (Paris, 1701), primele volume (ianuarie-august) au fost puse pe Index (cf. Franz Heinrich REUSCH, *Der Index der verbotenen Bücher. Ein Beitrag zur Kirchen- und Literaturgeschichte*, tome II, Scientia Verlag, 1885, p. 552). Din nou, programul unei serii de vieți separate ale sfinților, editat în Franța sub titlul *Les Saints*, a fost inspirat de o idee similară de a edifica cititorul cu biografii care ar trebui să fie ireproșabile din punct de vedere istoric. Nu este necesar să adăugăm că mai mult de o publicație aghiografică a pretențiilor erudite și critice nu are nicio importanță din punct de vedere științific. Exemplele sunt numeroase și de prisos.

interdisciplinară, ceea ce presupunea o colaborare de toate tipurile. Din păcate, nu se putea întotdeauna conta pe ajutorul specialiștilor.

În plus, deși s-a hotărât să se elucideze istoria cu privire la toate textele, punctul de vedere aghiografic nu putea fi neglijat. Dar exista un mare pericol care ar fi trebuit să fie sacrificat, în cazul în care editorii nu țineau cont de elementele aghiografice, care predominau prin excelență, și anume motivând ziua sărbătorii consacrate sfinților. Nu-i o exagerare a afirma faptul că – mergând pe această linie de abordare – ordinea datelor se dovedea a fi una artificială. Însă această ordine impusă de calendar utiliza și ordinea alfabetică a numelor. Dar se ignora astfel faptul că data nu a fost niciodată aleasă în mod arbitrar. În general, ea reprezintă ziua în care a murit sfântul respectiv sau cel puțin avem de-a face cu una fixată printr-o utilizare îndelungată.

Prin urmare, totul părea să îl invite pe J. Bolland și pe urmașii acestuia la a nu se abate de la calea tradițională. În cazul în care ar fi abandonat-o, ar fi lăsat neexplorate – pe o perioadă nedeterminată – multe aspecte necunoscute ale aghiografiei, abandonând totodată acea breșă prin care puteau să pătrundă influențele sistemului ales. Pentru a începe o astfel de inițiativă novatoare, era esențial să nu se încerce prea multe deodată. Dacă în zilele noastre cursul recomandat de planul original este cel care nu scutește cercetătorul de povara grea de a lucra împreună cu alți colaboratori, nu trebuie să uităm că în multe privințe s-au înregistrat și progrese care i-au făcut să fie conștienți în privința multor dezavantaje pe care le implică folosirea diferitelor sisteme.

Chiar dacă anumite instrumente de lucru nu mai sunt folosite, nu înseamnă că acest fapt i-ar îndepărta pe cercetători de a realiza ceea ce este de dorit. Mai mult, renunțarea la astfel de metode vechi pornește și dintr-o conștientizare a faptului că nu ar fi fost posibilă obținerea anumitor rezultate, dacă nu ar fi existat fără îndemnul

puternic al inițiatorilor, care a fost imprimat lucrării, care, cu trecerea timpului, au fost simplificate spre realizarea planului general.

Încă de la începuturi, cum am mai arătat, călugării bollandiști s-au arătat a fi doritori să depășească dezavantajele planului pe care l-au adoptat. După anul 1658, au publicat o serie de scurte indice în care subiectele tratate în volumele publicate erau împărțite, potrivit unor criterii ținând cont de ordinea geografică. În acest mod, au produs *Brevis notitia italiae ex Actis sanctorum Ianuarii et Februarii ab Ioanne Bollandio et Godefrido Henschenio S. I. Excerpta digestaque per regiones*.

Trebuie să spun că mai avem de-a face și cu o *notitia* similară pentru alte țări, cum ar fi Spania, Belgia, Germania și Franța. *Breves notitiae triplicis status ecclesiastici monastici et secularis* a fost întreprinsă dintr-un punct de vedere diferit, dar corespunde aceleiași idei.

Cercetătorii au folosit un sistem de introduceri generale publicate la începutul volumelor din *Acta Sanctorum* pe măsură ce erau finalizate. Spre exemplu, se cuvine a aminti marile monografii cu privire la listele episcopale din Alexandria, Ierusalim, Milano, Constantinopol și Tongres, precum și volumul dedicat de către Papebroch seriei cronologice a listei închinată papilor⁵².

⁵² A se vedea, mai pe larg: B. JOASSART, *De Constantinople à Athènes. Louis Petit et les Bollandistes. Correspondance d'un archevêque savant (1902-1926)*, în coll. *Tabularium hagiographicum*, vol. 5, Société des Bollandistes, Bruxelles, 2010, 183 pp. Originar din Savoia, Louis Petit (1868-1927) a devenit asumpționist în 1885. În 1895 a fost trimis la Kadiköy, suburbia asiatică a Istanbulului, pentru a prelua conducerea centrului de cercetare care urma să devină Institut français des Études byzantines, cu periodicul său *Échos d'Orient*. El și-a dezvoltat rapid darurile de excelent specialist în studiile bizantine și în Orientul creștin, în general, și și-a continuat cercetările în perioada 1912-1926, când a fost arhiepiscop latin al Atenei. Timp de un sfert de secol, el a menținut contacte strânse cu Hipolit Delehaye, un alt bizantin celebrat. Cele 70 de scrisori editate aici mărturisesc colaborarea dintre cei doi cărturari care a condus la publicarea lui Petit's *Bibliographie des acolouthies grecques* în colecția *Subsidia hagiographica*. Scrisorile conțin, de asemenea, numeroase detalii

Sub forma unei introduceri la volumul I a vieților de sfinți din luna iulie, Janninck a publicat o lucrare bună despre sfinții din Umbria, în care studiază un întreg ciclu de relatări închinare acestora. Pentru a evita nevoia de a menționa din nou acele particularități care țin de Sfânta Liturghie Ortodoxă, disertația părintelui Raye asupra subiectului a fost introdusă la începutul volumului al II-lea, ce conține viețile sfinților din luna iunie, iar mai târziu părintele Pien a scris o disertație similară cu privire la Liturghia mozarabică.

Era adesea observat de către editori faptul că determinarea unei mari varietăți de tematici, care să se oglindească în lucrările pregătitoare asupra anumitor subiecte, lipseau ceea ce crea anumite dificultăți cercetării. Din acest motiv, Papebroch a decis să scrie un eseu cu privire la critica diplomatică, precum și la cercetările legate de aceasta (referitor la indulgențe, de pildă). Aceste disertații – deși au cunoscut o întindere mai mică – sunt cele care ne dau posibilitatea de a găsi anumite chei de interpretare pe care le presupun comentariile lui Papebroch care se găsesc în *Propylaeum* din luna mai.

Scurte observații

Astăzi ar trebui să recurgem la diferite jurnale pentru publicarea tuturor acestor materiale suplimentare. Însă trebuie să fim conștienți de faptul că, la începuturi, bollandiștii nu s-au putut elibera, pur și simplu, de unele metehne; dar nici nu au putut depăși posibilitățile ce li se ofereau în acea epocă. Pentru a diminua impactul pe care îl pot avea anumite disertații – cum ar fi cele ale părintelui Pien cu privire la diaconițe și cele ale lui Stiltinf cu privire la convertirea rușilor – este bine să nu ignorăm acest aspect.

despre condițiile reale, inclusiv cele de la Atena și din Muntele Athos, în care cei doi cărturari și-au continuat cercetările, precum și despre progresul studiilor bizantine la începutul secolului al XX-lea.

Ceea ce este important și nu ar trebui trecut cu vederea este că aveam de-a face – în majoritatea lor – cu lucrări care sunt strâns legate de aghiografie; includerea acestor comentarii pe care le întâlnim este și poate fi justificată. Din acest motiv, putem spune că nu poate fi negat faptul că aceste comentarii și lucrări auxiliare ale vieților și pătimirilor sfinților au ajutat la formarea unor serii de volume în care predomină prezentarea critică, chiar dacă uneori se arată a fi una anevoioasă într-un mod nejustificat.

Summary: *From Vitae Patrum to Acta Sanctorum. A Curriculum Vitae of the Bollandist Society*

Anyone who was interested in the knowledge of monasticism that flourished in the first centuries of Christianity could not avoid the great collection of texts gathered by Héribert Rosweyde, published in Utrecht in 1569 and in Antwerp in 1629 under the title Vitae Patrum, published in the end of 1615-1616, exactly more than 407 years ago. This Jesuit monk played an essential role in the development of hagiographical studies, as well as the literature on monastic life and spirituality, as specialist studies note.

Rosweyde's contribution consists of two essential points: the compilation of a large corpus of lives and words of the first monks, but also the composition - above all - of a scientific edition, taking into account the philological methods of the time, of these texts. This involved researching manuscripts and older editions, compiling introductions to texts, notes and marginalia to commentaries, compiling indexes, etc.

The story of the Vitae Patrum was not to end with Rosweyde's edition. Not only did he give birth to the Bollandist Society - named after J. Bollandus - but he also supported the resumption of research undertaken by Rosweyde, after the latter's death, with the success we know. Nevertheless, the working tools have been developed on a large scale and have now come to allow the research begun by Rosweyde 407 years ago to be deepened.

As an initial information and general observation, based on the information discovered and researched, we can say that the Acta Sanctorum (Acts of the Saints) is an encyclopedic text, made up of 68 folio volumes of documents, in which the lives of Christian saints are presented - and studied. In essence, we are dealing with a critical hagiography, organized according to the feast day of each saint.

The project was conceived and started by the Jesuit Heribert Rosweyde. After his death in 1629, the Jesuit scholar Jean Bolland continued the work, which was gradually completed over the centuries by the Bollandist monks, who continued to edit and publish the Acta Sanctorum. The Bollandists elaborated and worked on this project, first in Antwerp and then in Brussels. The Acta Sanctorum began with two volumes dedicated to the saints of January, which were published in 1643.

In addition to the extraordinary amount of biographical material, extensively researched, the Acta Sanctorum broke new ground in the use of historical criticism, as we shall point out below. The Acta Sanctorum is constructed in the form of a series of three hundred and sixty-five volumes, which correspond to the dates of the calendar; each part of the volume divided into a series of monographs dedicated to the saints honored on that day.

Today, we would have to resort to different journals for the publication of all these additional materials. But we must be aware of the fact that the Bollandists at the beginning could not, simply, free themselves from some pretensions; but neither could they overcome the possibilities offered to them in that era. In order to diminish a certain impact found in certain dissertations - such as those of Father Pien on the deaconesses and those of Stiltinf on the conversion of the Russians - it is well not to ignore this aspect.

What is important not to lose sight of is that we were dealing - in most of them - with works that are closely related to hagiography; the inclusion of these comments that the meeting is and can be justified. For this reason we may say that it cannot be denied that these commentaries and ancillary works on the lives and passions of the saints have helped to form a series of volumes in which the critical presentation predominates, even if it sometimes proves to be an unduly heavy one.

